



UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Reginonis Abbatis Prumiensis Libri Duo De Ecclesiasticis Disciplinis & religione Christiana

Regino <Prumiensis>

Parisiis, 1671

[Text]

urn:nbn:de:hbz:466:1-14622



STEPHANI BALUZII
TUTELENSIS
NOTÆ
AD REGINONEM.



REGINONEM patria Germanum fuisse scribit Trithemius, ex conjectura, ut opinor. Videbat enim eum monachum & Abbatem fuisse Prumiensis monasterij in diœcesi Trevirensi, quod *cum omnibus villis dominicatis & vassallorum*

additum regno Germaniæ fuerat ex pactis initis anno DCCCLXX, inter Karolum Calvum Franciæ occidentalis Regem & Ludovicum Regem Franciæ orientalis, id est, Germaniæ, ut patet ex titulo XXXVII. Capitulorum ejusdem Karoli. Per ea tempora Normanni, Galliæ Germaniæque vastatores, regnum Arnulphi, qui Karlomanno Ludovici filio, patri autem suo, successerat, ingressi anno octingentesimo nonagesimo secundo, ad monasterium Prumiensē tandem pervenerunt. Ei tunc præerat Farabertus Abbas. Hic ergo aliqua monachorum suorum parte comitatus, cedens tempori, se in fugam contulit. Qui in monasterio deprehensi fuerunt, omnes vel trucidati vel in captivitate abducti à barbaris sunt. Ij deinde expugnato direptoque vicino quodam castro, cum ingenti prædâ ad classem regressi, oneratis navibus, cum omnibus

copiis, ut Regino scribit in libro secundo Chronicorum, transmarinas repetunt regiones, id est, Franciam occidentalem. Accepta ea calamitate Farabertus, victus propterea rædio rerum humanarum, abdicare se magistratu constituit. Tum temporis istud non licebat nisi cum auctoritate Principum, quod omnia monasteria in eorum potestate essent, uti diximus ad epistolam xxix. Lupi Ferrariensis. Itaque quoties monasterij cuiuspiam Abbas excefferat è vivis, aut ab administratione recedebat, Rex in cuius ditione constitutum erat monasterium, novum Abbatem in locum ejus substituebat. Aliud obtinebat si regali auctoritate, id est, diplomate ac privilegio, tributa erat monasterio facultas eligendi Abbatem. Nam eo casu monachi poterant eligere Abbatem; neque dabatur è palatio. Farabertus igitur accessit ad Regem Arnulphum; & cum impetrasset ab eo de relinquendo regimine monasterij Prumiensis, sponte deseruit curam pastorem. Habebant autem monachi Prumienses, ut ex Reginone discimus, *regalem auctoritatem*, id est, diploma regium, quo illis concessum erat uti ex se eligere possent Abbatem. Coacto itaque conventu, monachorum suffragia vocésque in Reginonem convenerunt, virum, ut colligitur ex libris ejus de disciplinis ecclesiasticis, dignissimum ea cura, dignissimum ea dignitate. Verum quia nihil tanto ac tam mirifico consensu agitur inter mortales quin aliquos semper habeat repugnantes & obtrectantes, post aliquot exinde annos, æmulatorum suorum artibus, ut ipse tradit, dejectus est, anno nimirum octingentesimo nonagesimo nono. Omnino autem par est existimare factum istud esse auctoritate Principis. Abbates enim tum & diù post deponebantur à Principibus absque synodali jussione, sola ipsorum auctoritate, ut pluribus probari possent. Aggressus erat Regino narrationem istius suæ calamitatis in libro secundo Chronicorum. Quo casu factum sit ut illa non pervenerit usque ad hæc ultima tempora, perieritne monachorum Prumiensium arte & industria, ne, quiescente jam extinctaque invidia, tantæ infamiae memoria superesset, an quia Regino destinata non composuit, seu quia ea narratio periit injuria temporum, difficile dictu est. Unum affirmare li-

cet, lacunam in hoc loco esse apud Reginonem. Inquirenti autem mihi in causas dejectionis hominis tam excellentis nihil probabilius occurrit quàm amor veteris disciplinæ, fastidiosum illum ac gravem monachis suis fuisse ob nimiam mentionem veterum regularum, adeoque eorum odia promeritum esse justissima de causa. Quid enim iniquius aut indignius, quid insulsius, quàm ut eo tempore quo miseri homines bellis domesticis & externis afflicti erant, eorum quies post tot mala turbaretur etiam importunissima rerum vanarum commemoratione, in nullum rei publicæ aut private usum? Causati ergo apud Principem, qui tum adhuc erat Arnulphus, Abbatem Reginonem monasterio suo inutilem ac damnosum esse, ut nimis deditum studiis literarum, bonum monachum, ut de Balduino Cantuariensi Archiepiscopo dicebat olim Giraldus Cambrensis, sed malum Abbatem, qui nec præesse sciat nec prodesse, illum hinc removeri & alium in loco ejus postularunt substitui. Ne quis verò existimet me in hac conjectura oberrare, neque eam potuisse esse monachorum Prumiensium dementiam ac furorem ut Abbatem suum ob hoc oderint quia literarum studiis deditus erat, ostendam me verum dicere exemplo valde illustri ejusdem seculi, quod editum est in persona magni viri Rhabani Mauri Abbatis Fuldenfis in eodem Germaniæ regno. Expulsum illum atque ejectum è monasterio suo fuisse anno DCCCXLI. docuit nos auctor Chronici Hildesheimensis, & aliunde illum eo anno reliquisse regimen monasterij Fuldenfis probavimus certissimis argumentis in Notis ad epistolam quadragesimam Servati Lupi Abbatis Ferrariensis. Causas ob quas pulsus est non dicam ego, sed verus codex M S. à Nicolao Serario laudatus in libro quarto rerum Moguntiacarum pag. 643. *Rabanus anno 842. Fuldenfi pulsus est abbatia, fratribus monachis causantibus ipsum studiosum, nimis intentum scripturis, temporalia negligere.* Hanc monachorum stultitiam & improbitatem acriter exagitat Trithemius in libro de scriptoribus ecclesiasticis, illam descendere faciens ex impulsu diaboli. Hæc sunt ejus verba loquentis de Rhabano: *Tandem offensus improbitate monachorum suorum, qui eum dicebant nimium scripturis*

intentum temporalia negligere, agente id in eis diabolo, displicentiam contra eum acceperunt, scandalizati in eo quo maximè debuerant adificari. Dans igitur locum ira, nec cum ingratis ovibus diutius manere consentiens, monasterium & ejus habitatores deseruit. Sed ad Reginonem. His itaque nugatoriis accusationibus Reginonem impetentes monachi Prumienses, eum sibi adimi postularunt ab Arnulpho. Postulata eorum juverunt turbulentissima reipublicæ tempora. Nam quia Arnulphus assiduis bellis distinebatur, adeoque propter hanc causam magis indigebat bellatoribus quam viris literatis, usi ista opportunissima occasione monachi Prumienses, Gerardo & Matfrido Comitibus, quorum magna auctoritas in aula Arnulphi erat, spem haud dubiè fecerunt fore uti fratrem eorum Richarium eligerent si obtinere à Principe possent dejectionem Reginonis & eligendi potestatem. His enim artibus uti solitos per illa tempora monachos, ut eorum favorem mercarentur qui præcipuum dignitatis aut gratiæ locum obtinebant apud præsules rerum humanarum, testatur Ratpertus in capite tertio libri primi de origine & casibus monasterij sancti Galli. Tum illud quoque ex Luitprandi lib. I v. cap. xv. discimus, consuevisse magnates abuti temporum perturbatione, ut abbatias sibi concedi postularent à Principibus. Neque dubium est Gerardum atque Matfridum multos esse in gratiam Richarij. Arnulphus ergo videns hos duos potentissimos homines urgere hoc negotium, ut frater eorum Richarius sedem Reginonis, cum vacua foret, occupare posset, dedit manus, vinci se passus est, abbatiamque Reginoni ademit ut Gerardo atque Matfrido gratificaretur, quorum ope & auxilio indigebat in hac regni perturbatione. Temporum enim rationem atque inclinationem permagni momenti esse in republica rectè observatum est olim. Ita Regino fit ex Abbate simplex monachus; & Richarius admodum juvenis in loco ejus ponitur anno, uti diximus, octingentesimo nonagesimo nono; cujus horrenda facinora ac mores Abbate parum dignos vehementer exagitat Fulcuinus in capite XIX. de gestis Abbatum Lobiensium. Privati deinde hominis vitam egit Regino, cum libris suis se oblectans, semper ali-

quid scribens. Huic illius otio & quieti debemus præclarum istud opus de ecclesiasticis disciplinis & religione Christiana, quod jussu Rathbodi Archiepiscopi Trevirensis elucubravit circa annum Domini nongentesimum sextum. Eo perfecto opere, Chronica sua adornavit & confecit anno nongentesimo octavo; ut ipse fidem facit in epistola ad Adalberonem Episcopum Metensem, cui opus illud Chronicorum inscripsit. Fueritne postea superstes per multos annos invenire non potui. Est tamen qui existimat eum pervenisse usque ad annum saltem nongentesimum duodecimum. Illo verò tempore quo adhuc Regino Abbas erat Prumiensis, Hugo Lotharij Regis filius dolo captus ab Arnulpho, primùm oculis privatus est pro more illorum temporum, deinde in monasterium sancti Galli projectus, postremò temporibus Zventiboldi Regis factus monachus apud Prumiam. Testatur id ipse Regino his verbis: *Novissimè temporibus Zundibolchi Regis in Prumia monasterio manu mea attonsus est. Eram enim tunc temporis in eodem loco dominici ovilis, quamvis non idoneus, tamen custos.* Atque hæc de vita hominis dixisse sufficiat.

INCIPIT LIBELLUS] Hic est verus titulus Pag. 21.
istorum librorum. Sic enim omnino habet codex Viennensis ab Hildebrando laudatus, tum etiam codex M. S. Parisiensis quo nos usi sumus. Quin & Trithemij auctoritas ita confirmat, apud quem ita legitur in libro de scriptoribus ecclesiasticis, cum de his Reginonis libris agit: *Scriptis autem præfatum opus, quod prænotatur de ecclesiastica disciplina & religione Christiana, jubente Rathbodo Archiepiscopo Treverensi.* Hildebrandus, cum titulus deesset in codice academix Julix, & nihil adhuc certi compertum haberet de libro Viennensi, hunc titulum fecerat his libris: *De veteris Germaniæ disciplina ecclesiastica.* Postea, cum missus ad illum fuisset titulus ex codice Viennensi, ista posuit in fronte libri: *Reginonis Prumiensis de disciplina ecclesiastica veterum præsertim Germanorum libri duo.* Nobis religio fuit discedere à scriptura veterum codicum. Sed antè quàm ultrà progrediamur, puto non injucundum

fore lectoribus eruditis si heic proposuero titulum horum librorum, qualis nimirum hodie est in vetustissimo codice Parisiensi, deinde qualis esse debuit. Sic igitur illic legitur.

INCIPIT LIBELLUS
DISCIPLINIS ET RE
COLLECTUS EX JUSSU
RATHBODI TREVERICÆ
A REGINONE ABBATE
MONASTERII EX DI
CONCILIIS ET DECRETIS
FELICITER IN DEI NOMINE.
A M E N.

Hunc titulum vir eruditissimus Joannes Morinus sic edidit in appendice libri de pœnitentia pag. 39. *Incipit libellus de disciplinis recollectus ex jussu Rathbodi Treverica à Reginone Abbate monasterij ex divinis Conciliis & Decretis.* Scilicet destitutus fuit codice in quo extaret integer titulus. Nam in isto habetur tantum media pars tituli, ea nimirum quæ caractere atro scribi debuit. Solebant antiqui librarij, venustatis causa, titulos librorum scribere interdum cum atramento, interdum cum minio, id est, rubro colore. unde rubrica pro titulo. Interdum verò utroque utebantur, scilicet ut prima linea atra esset, secunda rubra, tertia rursus atra, & sic de ceteris, vel è converso. Fortassis autem qui librum scribebat, non idem miniabat secundas lineas, sed illas alij cuiquam artificio miniandas tradebat. unde contingere quandoque poterat ut secundæ lineæ non describerentur per incuriam librariorum aut aliam ob causam, ut accidit huic libro Reginonis. Quod ut apertius evadat, heic visum est

sum est exhibere titulum istorum librorum, qualis nimirum esse debuit in codice Parisiensi, additis ex Viennensi lineis rubris quæ in nostro desunt.

INCIPIT LIBELLUS
DE ECCLESIASTICIS
 DISCIPLINIS ET RE
LIGIONE CHRISTIANA
 COLLECTUS EX JUSSU
DOMINI METROPOLITANI
 RATHBODI TREVERICÆ
URBIS EPISCOPI
 A REGINONE ABBATE
QUONDAM PRUMIENSIS
 MONASTERII EX DI
VERSIS SANCTORUM PATRUM
 CONCILIIIS ET DECRETIS
ROMANORUM PONTIFICUM
 FELICITER IN DEI NOMINE.

A M E N.

Illud etiam admonendum videtur, veteres illos librariorum colore quoque interdum cæruleo aut viridi ulos esse pro minio, ut videre est in vetustissimis codicibus manuscriptis.

RATHBODO] Fuit is Archiepiscopus Trevirensis, ut fert titulus, ordinatus anno DCCCLXXXIII. VII. Idus Aprilis, ut Regino tradit in libro secundo suorum Chronicorum. Huic enim credendum potius quam Trithemio, qui scribit in Chronico Hirsaugiensi ordinatum illum fuisse anno octingentesimo octuagesimo sexto. Erat autem Abbas Mediolacensis. Anno deinde DCCCLXXXIX. abbatia sancti Servatii Trajectensis unita est Ecclesiæ Trevirensi beneficio & auctoritate Arnulphi Germaniæ Regis; ut patet ex ejus Præcepto, quod editum est à Vvilhelmo Kyriandro ex Gestis Treverorum, deinde verò ab Auberto Myræo. quam donationem confirmaverunt sequentes Reges. De Rathbodo porrò vide quæ scribuntur in annalibus Fuldensibus ad annum nongentesimum.

QUONDAM ABBATE] Legendum *Abbate*
 LI

quondam. Error contigit ex transpositione vocabulorum.

INQUISITIO.

INCIPIT INQUISITIO] In veteri codice M S. Parisiensi hæc tantùm habentur, omiſſis videlicet lineis quæ minio rubricandæ erant.

VEL EJUS MINISTRI IN SUO
INQUIRERE DEBEANT PER
ATQUE PARROECIAS.

Nos reliqua ſupplevimus, partim ope horum duorum verborum *Finit Inquisitio*, quæ extrant poſt Inquisitionem in codice Parisiensi, tum etiam ex editione Helmæſtadienſi, quæ ſic habet in hoc loco: *Inſtructio de his quæ in viſitationibus Episcopum vel ejus ministros per vicus, pagos, & parrochias ſua diœceſeos inquirere olim oportuit.*

EJUS MINISTRI] id eſt, Archidiaconi, Archipreſbyteri, quibus ſub Episcopo incumbit ſollicitudo Eccleſiarum. Chartularium S. Dionyſij de Capella in diœceſi Bituricenſi cap. xxvi. *Monachi ſapiffime calumniantes, venientes in præſentiam Domni Richardi, fecerunt clamorem de Archipreſbytero ministro ſuo.* Vide Reginonem lib. II. cap. I.

IN PRIMIS] Non dubitabat Hildebrandus quin iſta Inquisitio pertineret ad collectionem canonum à ſe editam. Sed tamen nunc certum eſt eam à Reginone poſitam eſſe in initio libri primi, uti oſtendimus in præfatione. Præterea ea extrat in codice Reginonis eo ordine quo nos illam edidimus, id eſt, poſt titulum operis. Denique Trithemius de hac ipſa lucubratione agens, primaque illius verba, ut aſſolet, referens, hoc ejus exordium fuiſſe docet: *In primis inquirendum.* In præfatiuncula porrò quæ poſita eſt in fronte libri primi jam monuimus Inquisitionem iſtam fuiſſe formulam ſecundùm quam Episcopi & eorum miniſtri Preſbyteros interrogabant per parœcias, eaque formula uſum fuiſſe etiam Hincmarum Archiepiſcopum Remenſem. Quod itaque tunc in averſione & quaſi per tranſennam dictum eſt, tantùm ut guſtus quidam

istius Inquisitionis daretur erudito lectori, nunc paulo uberius explicandum est ob dignitatem materiæ, qua vix ulla est illustrior in hoc genere studiorum. Primum itaque certum est eam sollicitudinem Episcopis antiquitus incubuisse ut plebes suas singulis annis per se visitarent, si id fieri absque gravi eorum incommodo posset; sin minus, certè per Presbyteros aut Diaconos probabilis vitæ, qui redditus basilicarum & reparaciones & ministrantium vitam inquirerent, ut scriptum est apud Reginonem in capite nono libri primi. qua de re pluribus nuper à nobis dictum est ad Agobardum. Presbyteri igitur qui plebes regebant, Episcopo aut ministris ejus rationem semel in anno reddere tenebantur suæ villicationis, tam de fide catholica & administratione sacramentorum quàm de bono basilicarum statu. Nulli enim sacerdotum licebat ignorare canones. Rudi deinde seculo, cum Presbyteri ut plurimum expertes erant ecclesiasticæ disciplinæ, exutæque esset omnis priscorum canonum, ut vetustate exoletorum, reverentia, necessarium fuit illis componi brevissimum regularum suarum breviarium, ne quis ignorantia prætextu se tueri posset. Quam ob rem edita est Admonitio illa quæ nunc circumfertur sub nomine Leonis I V. in qua continentur vivendi & docendi ecclesiasticæ regulæ. Sed antè quàm de illa plura dicamus, operæ pretium est observare consuevisse rusticinarum Ecclesiarum Presbyteros ad civitatem venire singulis annis in cœna Domini, duabus de causis. primum *pro inquisitione ministerij sui*, deinde *pro chrismate accipiendo*, ut verbis Hincmari utamur ex Capitulis ejus tit. v. cap. v. Simul autem, ex instituto Karlomanni Principis in synodo cui sanctus Bonifacius interfuit, reddere tenebantur Episcopo rationem ministerij sui; ut patet ex ejus decreto, quod extat in libro quinto Capitular. cap. II. *Decevimus quoque juxta sanctorum canones ut unusquisque Presbyter in parochia habitans Episcopo subiectus sit illi in cujus parochia habitat, & semper in quadragesima rationem & ordinem ministerij sui, sive de baptismo, sive de fide catholica, sive de precibus & ordine Missarum, Episcopo reddat & ostendat.* Refert istud decretum & Bonifacius in epistola cv. ad Cudbertum. Capi-

INQUISITIO. tula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. LXXII. *Vt discendi gratia ad civitatem, vel ad loca constituta, Presbyteri veniant quadragesimali tempore.* Postea verò istud mutatum est, vetitumque ne Presbyteri ad civitatem discendi gratia veniant tempore quadragesimali; ut patet ex Reginone lib. I. cap. LXXVI. Unde in libro VII. Capitular. cap. CVIII. scriptum est simpliciter absque nota temporis: *Vt unusquisque Presbyter per singulos annos Episcopo suo rationem ministerij sui reddat, tam de fide catholica, quàm de baptismo, atque de omni ordine ministerij sui.* Sed quamvis mutatum esset tempus quo venire ad civitatem Presbyteri debent pro inquisitione ministerij sui & ut simul redderent rationem villicationis suæ, tamen manebat constitutio illa quæ Presbyteros semel in anno statuit ad Episcopum in civitatem venire synodo ejus interfuturos; ut patet etiam ex Concilio Arelatensi VI. cap. IV. In hac ergo synodo, post lectum evangelium, Diaconus publicè legebat Admonitionem de qua mox dicebamus; ut patet ex editione ejusdem Admonitionis quæ præfixa est Decreto Burchardi, ubi sic legitur: *Admonitio in synodo, finito evangelio, à Diacono legenda, Episcopo & ceteris in ordine sedentibus.* Istud ipsum probatur ex vetusto codice nostro M S. ubi hæc leguntur: *Postea legatur evangelium solito more: Respiciens Iesus discipulos suos, dixit Simoni Petro: Si peccaverit in te frater tuus. Sequantur septem psalmi cum precibus quibus placuerint. Quibus finitis, Episcopo & ceteris in ordine sedentibus, à Diacono legatur hæc Admonitio: Fratres Presbyteri &c.* Postea introductum est ut illam Episcopus legeret, si vellet. Nam in Ordine Romano, cum ventum est ad hunc locum, pro eo quod codex noster habet *à Diacono legatur &c.* ita scriptum est: *ab ipso Episcopo sive à Diacono ex ipsius persona legatur hæc admonitio.* Demum, cum nollent Diaconum heic agere ministrum Episcopi, mentionem ejus ab hoc loco sustulerunt. In Pontificali quippe Romano Augustini Patritij de Picolominibus Episcopi Pientini ac in illis quæ postea cusa sunt ita legitur, nulla Diaconi mentione: *Demum Pontifex adhuc in sede prædicta cum mitra sedens, si placet, congregatos admonet & exhortatur sub hujusmodi verbis: Fratres*

carissimi &c. Sed redeamus ad antiquitatem. Deinde Episcopus in synodo uniuscujusque parœciæ, cum visitationis munus obibat, Presbyteros interrogabat secundum titulos Admonitione illa comprehensos. Synodum vocavi visitationem Episcopi, Concilij Rotomagensis auctoritate fretus: ubi, prout à Reginone laudatur in initio libri secundi, præcipitur Archidiaconi & Archipresbyteris qui parœcias visitant cum Episcopo, uti cum is ad aliquam Ecclesiam accessurus est, ei præcant uno vel duobus diebus, plebẽmque admoneant *ut omnes ad ejus synodum die denominata impratermissè occurrant.* Sed quid opus, inquires, ut plebes adsint in Ecclesia cum Episcopo, quando ille visitat parœcias suæ diœceseos? Primum, quoniam Episcopus inquisiturus erat de vita & conversatione Presbyterorum ac sequentium Clericorum, testimonium habendum erat Christianæ plebis quæ illic vice Christi regebatur. Sed præterea Episcopus in synodo illa interrogabat etiam de vita laicorum, si quis videlicet incestum, adulterium, aut homicidium commisisset, si quis alienas res rapuisset, & plurima hujusmodi, ut patet ex Reginone lib. I. cap. VII. & X. & lib. II. cap. V. Ea causa erat adunandæ plebis ecclesiasticæ. Atque in sancta illa prisorum Episcoporum cura & diligentia positus haud dubiè erat nervus ecclesiasticæ disciplinæ; qua ruente, necesse est omnia in pejus ruere & retro collapsa referri. Igitur ut ad rem ipsam veniamus, sic constituere possumus, Inquisitionem illam, ut & Admonitionem, non unius cujuspiam diœceseos fuisse, sed generalem omnium, adeoque usu receptam per omnes Occidentis regiones. Admonitionem sanè, cui respondent tituli Inquisitionis, per omnes ubique orbis nostri provincias usurpatam fuisse hinc colligi potest quòd in fronte Burchardi, uti jam adnotavimus, & in veteri codice nostro M S. descripta est tanquam formula eorum quæ ab unoquoque Episcopo adnuntianda erant Presbyteris in synodo civitatenſi residentibus. quam sententiam confirmat & hodiernus Ecclesiæ usus, secundum quem ea Admonitio, quamvis multum diversa & mutata ab illa veteri, ab Episcopo mitrato legitur residente in sua synodo diœcesana. Præterea cum illa antiquitus in va-

INQUISITIO.

riis regionibus ac dioccesibus usitata fuerit, par est existimare factum id ab Episcopis ex formula. Nam usu cognitam fuisse in Hispania Tarraconensi ex eo colligi abundè potest quòd descripta reperitur inventustissimo codice M. S. monasterij Rivipullensis in diocesi Aufonensi. Pro Italia fidem faciet Ratherius Episcopus Veronensis, qui illam totam integram inseruit in suo sermone synodali, qui editus est in tomo secundo Spicilegij Dacheriani. In Germaniam denique penetrasse docet editio illa Burchardi quam supra memoravimus, tum etiam vetus codex M. S. monasterij Neresheimensis in diocesi Augustana, ubi illa habetur sub titulo sermonis synodalis. Hunc sermonem Marcus Velferus edendum dedit primùm Jacobo Gretsero in calce Apologiae Baronianae pag. 457. deinde verò Severino Binio in secunda Conciliorum editione. Frustra porrò est idem Velferus; qui propterea quòd codex ille Neresheimensis scriptus est anno M. C. X. existimat sanctum Udalricum Episcopum Augustanum istius sermonis auctorem esse. Frustra inquam, cum ex his quae dicta haecenus sunt facile colligi possit Admonitionem illam multò antiquiorem esse sancto Udalrico. Existimant vulgò conditam illam fuisse à Leone I. V. Pontifice Romano, cui illam tribuunt nonnulli vetusti codices. Sed ego puto illam Leone antiquiorem esse & eodem prorsus tempore emeruisse quo Inquisitio prodiit. In ea verò sententia omnino sum, ut quoniam nonnulla in Inquisitione continentur adversus paganos & mores ac superstitiones à paganis descendentes, putem illam fuisse conditam aëvo sancti Bonifacii Archiepiscopi Moguntini, aut certè non ita multò post, subinde verò auctam & emendatam pro variis Ecclesiarum ac provinciarum consuetudinibus & moribus populorum. Multum interim debemus Reginoni, qui nobis illustre hoc antiquitatis monumentum conservavit integrum, adeoque locum dedit huic nostrae observationi. Optandum autem esset ut quemadmodum Admonitio retinetur magna ex parte, ita Inquisitio revocaretur in usum à sanctissimis seculi nostri Episcopis, ut una disciplinae forma esset in omnibus, & ut miserrimi rusticarum Ecclesiarum Presbyteri, qui maximam partem

eorum quæ Admonitione & Inquisitione continentur INQUISITIO
 prorsus ignorant, ad cognitionem traherentur & studium earum rerum quas ipsos scire necessarium omnino est ut iram vitare possint summi pastoris pastorum Domini nostri Jesu Christi. Quotus enim quisque est hodie, præsertim in provinciis ab humanitate soli Parisini distitis, cui hæc nota sint? Sed Episcoporum ista cura est, non Clericorum. Iraque ipsi viderint, Ego me culpa libero.

MISSAL. PLENAR.] Ita codex Parisiensis & editio Helmæstadiensis. & consentiunt etiam omnes editiones Admonitionis. Vvalterius tamen Aurelianensis cap. VII. habet, *Missalem, Psalterium*. Hanc lectionem adjuvat caput LXXII. libri primi Capitularium: *Evangelium & Psalterium & Missale*. Vide etiam Bedam in capite secundo libri de remediis peccatorum. c. 10.

RETIATI] Editio Helmæstadiensis & Capitula Hincmari habent *recitati*, nullo, ut arbitror, sensu. Nam isthic non agitur de recitatione divini officij, sed an libri ad rem divinam faciendam necessarij sint bene religati & compacti. Quemadmodum enim summa cura providebant ut libri illi bene correcti essent & emendatissimi, ut patet ex variis locis Capitularium & ex institutionibus Episcoporum illius ævi, ita profectò debebant providere ne per incuriam dissipari possent, si religati ac compacti probè non fuissent. Ea de causa Episcopus inquirebat per parœcias an bene retiati essent. Retiatos autem dixerunt, ut opinor, similitudine ducta à retibus factis ex nervis, partem pro toto accipientes. Nam libri in dorso religantur ad nervos. c. 11.

CERARIOS] Lib. v. Capitular. cap. CXXVIII. & lib. III. Lég. Longobard. tit. v cap. I. *De cerariis & tabulariis & chartulariis sicut à longo tempore fuit observetur*. Cerarios Lindenbrogius interpretatur eos qui cera obsignant literas, quem sequitur Spelmanus. Heic tamen apud Reginonem longè aliud significat hoc vocabulum. Moris haud dubiè tum erat, quod & hodie quoque apud Lemovices observatur, ut in unaquaque Ecclesia esset certus cereorum numerus, sed cereorum qui hominis staturam æquarent, ita porrò crassi essent ut eos homo ambabus manibus amplecti aut comprehendere vix posset, moles cereorum, ut c. 12.

INQUISITIO.

vocat Vigilantius apud Hieronymum. Cereos, ut dixi, istiusmodi pro cuiusque facultatibus plures aut pauciores habent Ecclesiæ Lemovicum, qui in multos annos durant, & *Cires* vocantur. quod vocabulum nihil præterea significat quàm istud cereorum genus. Ij ergo intra Ecclesiam servabantur in certo loco, in conspectu tamen fidelium semper positi; accendebantur autem in præcipuis festivitatibus, tum etiam circumferebantur in processionibus. Nam ista sic hodie fiunt ex veteri haud dubiè instituto. Et quia cerei illi diù durabant, numerabantur in suppellectili Ecclesiæ. Eam itaque ob causam inquirebant olim quot cerarios haberet unaquæque Ecclesia.

- c. 13. **BONVARIA**] Editio Helmæstad. *bona arva*. Hincmari Capitula tit. II. cap. II. *Si habeat mansum habentem bunnuarium duodecim*. Idem Hincmarus in opusculo LV. capitulor. cap. I. de Attolæ curte: *Non habet nisi de terra arabili bunnuarium duo semis, & de alia terra &c. bunnuarium quatuor semis, quæ in summa sunt de terra arabili bunnuarium septem*. Lotharius Imperator lib. III. Leg. Longobard. tit. I. cap. XLVI. jubet ut secundum constitutionem Ludovici patris sui unicuique Ecclesiæ unus mansus cum xij. *bunvariis de terra arabili detur*. Præceptum Karoli Calvi pro monasterio sancti Bertini in Sithiu: *mansum indominicatum cum bunvariis decem*. Charta Macharij & Gondradæ pro Ecclesia Cameracensi apud Baldericum lib. I. cap. LII. *Mansum dominicatum cum castitiis, ad quem respiciunt de terra arabili bunvarium quatuor*. Glossarium Papiæ: *Bunvarium, mensura quadam terræ, sicut jugera*. Igitur per mansum habentem bunvaria duodecim intelligi debet mansus in quo tantum terræ arabilis sit quantum opus est ad seminandum duodecim modios. Juvat hanc interpretationem vetus charta Jonæ Episcopi Augustodunensis edita in tomo VIIII. Spicilegij Dacheriani pag. 147. ubi, pro eo quod heic habetur *bonvaria duodecim*, legitur: *Dono etiam in loco qui appellatur Biat terram arabilem ad modios duodecim*.
- c. 18. **LAICO AUT FEMINÆ**] Admonitio synodalis antiqua: *Et nullus presumat tradere communionem laico aut femina ad deferendum infirmo*. Vir clarissi-

mus Henricus Valefius, cùm non animadverteret Admonitionem istam multò antiquiorem esse ævo Rathenij Episcopi Veronensis & Udalrici Episcopi Augustani, ex eo loco collegit usum illum tradendi communionem laicis ac feminis ad deferendum infirmis perseverasse in Ecclesia usque ad decimum seculum. quam conjecturam amplexus postea est vir eruditus qui nuper in lucem emisit historiam eucharistiæ. Falsa argumentatio. Nam si isto argumentandi genere uti liceret, pari ratione necessariò colligeremus rem quam omnes scimus esse falsissimam, nimirum eundem usum mittendi eucharistiam infirmis per laicos ac feminas etiamnum perseverare in Ecclesia, cùm in Admonitione synodali quæ per universas Occidentis Ecclesias singulis annis legitur ab Episcopis in suis synodis diocesanis ita scriptum habeatur in Pontificali Romano: *Nullus præsumat tradere communionem laico aut femina ad deferendum infirmo.* Vide infrà lib. I. cap. cxx. & cxcix.

IN VADIUM DARE] pignori tradere, *donner* c. 36. *engage.* pro quo & ætas Hincmari & sequentia secula dixerunt etiam vadimonium, ut infrà adnotabitur. inde invadiare, *engager.*

IN AMORE SANCTOR.] Infrà lib. I. cap. c. 39, cxxiii. *nec precari in amore sanctorum vel ipsius anima bibere.* Vide Cæsarium Arelatensem homilia sexta inter eas quæ à nobis editæ nuper sunt.

TURPIA IOCA] Infrà cap cxxiii. libri primi: *vel turpia joca.* Sic tum dicebant pro *turpes jocos.* Falluntur ergo qui ista tentant emendare ad leges grammaticæ, Concilium Remense sub Karolo magno cap. xvii. & Additio III. Capitular. cap. xviii. *Vt Episcopi & Abbates ante se joca turpia facere non permittant.* Capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. cviii. *Vt Presbyteri & Clerici ante se joca turpia fieri non permittant.* Sic *lusa diabolica* ibidem cap. cxiv.

SI NIHIL PATRIMONII] Vide quæ de hac c. 40. re dicta à nobis sunt ad librum tertium Salviani adversus avaritiam pag. 425. postremæ editionis.

SI MISSAM CANTAT] Infrà lib. I. cap. c. 42. cxcix. *Dictum est nobis &c.* Istud prohibebatur

INQUISITIO.

haud dubiè ne sacrificium videri posset imperfectum si Presbyteri non communicarent de corpore Domini. Quod crimen adeo magnum putabant antiquitus ut inter ceteras gravissimas accusationes adversus Joannem XII. propositas in Concilio Romæ habito anno DCCCCLXIII. testetur continuator Luitprandi lib. VI. cap. VII. objectum illi fuisse quòd Missam aliquando celebrasset & non communicasset. Petrus, inquit, *Cardinalis Presbyter se vidisso illum Missam celebrasse & non communicasse testatus est.*

- c. 51. SI INDIFFER. BAPTIZET] id est, utrum absque necessitate baptizet alio tempore quàm in Paschate & Pentecoste.
- c. 57. EX CORDE SUO] Illud vult Inquisitio, ut cùm Presbyter exceperit confessionem pœnitentis, ei pœnitentiam injungat juxta modum culpæ, *non ex corde suo*, id est, non ex animi sui motu, non ex impetu quodam mentis & voluntate, sed prout in Pœnitentiali scriptum est, in quo omnia peccatorum remedia, omnes pœnæ continentur. Eam ob causam edicitur infrà in capite xc v. istius Inquisitionis ut quilibet Presbyter habeat Pœnitentiale, *ut secundùm quod ibi scriptum est interroget confitentem, aut confesso modum pœnitentia imponat.* Et Karolus magnus in fine Capitularis ad Salz admonet ut unusquisque Presbyter *de canonibus doctus sit, & suum Pœnitentiale bene sciat.* Quantum autem absumus à modestia illorum temporum !
- c. 66. CUM ILLA ALBA] Admonitio synodalis antiqua: *Nullus in alba qua in suos usus utitur presumat cantare Missam.* Capitulare Riculfi Episcopi Sueffionensis cap. VII. *Hoc autem omnimodis prohibemus, ut nemo illa alba utatur in sacris mysteriis qua in quotidiano vel exteriori usu induitur.* Hinc ergo colligitur Presbyteros alba semper indutos fuisse antiquitus, eaque nota distinctos fuisse à Clericis inferiorum ordinum, quibus albæ usus erat interdictus extra tempus oblationis vel lectionis. Concilium Carthaginense I v. cap. IV. *Vt Diaconus tempore oblationis tantùm vel lectionis alba utatur.*
- c. 69. SI DIEM DOMINIC] Vide Notas ad Agobardum pag. 20. & ad Concilia Galliæ Narbonensis pag. 45.

INGENUUS] id est, liberæ conditionis. Gregorius Turonensis lib. x. cap. xxix. de Aredio Abbate: *Lemovicina urbis incola fuit, non mediocribus regionis suæ ortus parentibus, sed valde ingenuus.* id est, nobilis. Inde servus vel colonus qui beneficio domini libertatem consecutus erat, ingenuus dicebatur & ingenuitate donatus. Hinc carta ingenuitatis in libris Capitularium, in lege Longobardorum, & alibi.

SERVILI CONDITIONE] id est, si servus sit originalis, natus è servis. Vetuerat enim sanctus Leo ad Episcopos per Campaniam, Picenum, & Tusciam constitutos scribens, ne quis eorum qui originali aut alicui conditioni obligati sunt, ad ordinem sacrum admitteretur, nisi fortè eorum petitio aut voluntas accesserit qui aliquid sibi in eos vindicant potestatis. qui locus relatus est in libro septimo Capitular. cap. xxxiv. Inde *servus à nativitate* in epistola cvi. inter Bonifacianas. In epistola denique cleri Ravennatis ad Karolum juniorem, quæ à Cordesio edita est, aiunt hanc consuetudinem esse in Ecclesia Ravennatensi, ut qui ad sacerdotij dignitatem ordinandus est, is interrogetur *si servili aut originaria conditioni* obnoxius sit. Ebbonem Remensem Archiepiscopum fuisse *ex originalium servorum stirpe* scribit Theganus in capite xlii. de gestis Ludovici Pij. Omnino autem puto servorum nomine, præter propriam vocabuli significationem, intelligi colonos, id est, eos qui dominis locorum & villarum ab origine sua debebant operas pro colendis agris. Cùm enim dominis opus esset plurima colonorum hujusmodi multitudine, nolebant eos fieri Clericos, ne quid utilitatibus suis decideret. Sed postea quàm ista mutata sunt, tum coloni quoque facti sunt Clerici absque voluntate dominorum. Reperio tamen in veteri regesto archivi regij Paris. transactionem, ut vocant, initam anno m c c l x x i. inter dominam & colonos de Vendopera, vulgò *Vandeuve*, in qua inter cetera continetur non posse filios habitatorum illius loci offerri ad clericatum præter consensum dominorum, aliàs illos hereditate paterna privandos esse qui contra promoverentur ad ordines ecclesiasticos. Hæc sunt verba veteris instrumenti: *Et il ne pourront faire leurs*

INQUISITIO. *enfans Clers se n'est par la volenté de ladiète Dame & du devant dit Seigneur & de leurs hoirs. Et cils qui le feront, seront en la merci de la devant diète Dame & au Seigneur. Et otroient que li Clers qui seroit fait encontre la volenté au Seigneur ne preigne riens es biens du pere ne de la mere, ainçois seroient au Seigneur.* Denique etiam Philippi I V. ævo hoc jus valuisse inter Francos patet ex literis istius Principis quas edemus in appendice actorum veterum. Vide porrò formulas veteres incerti auctoris cap. VIII. & cap. *Ed lubentiùs.* de serv. non ordin. ex libro x. Regestor. Innocentij III. epist. LXXIII.

c. 83. **BENE LEGERE**] Ea igitur erat seculi illius infelicitas ut necesse esset Presbyteros ab Episcopis interrogari utrum bene legere nossent. Quod non solum in Presbyteris inferioribus contingebat, sed etiam in illis interdum qui ad summum sacerdotium eligebantur. Testis Karolus Calvus in epistola ad Nicolaum Papam, loquens de Gislemaro, qui ad pontificatus honorem electus erat in Ecclesia Remensi. *Qui dum ante Episcopos discutiendus adsedisset, oblatus est ei textus evangelicus. Cùm autem ipsum aliquatenus legere, nihil tamen intelligere omnes pariter cognovissent, reprobatus ac velut insipiens ab omnibus est dejectus.* Istud ipsum deplorant Episcopi in Concilio Valentino congregati anno DCCCLV. his verbis: *Et quia indiscussi & inexaminati, scientiaque literarum penè ignari, minusque apostolica præceptioni appropinquant, peccatis nostris agentibus, per civitates Episcopi ordinantur.* Quod adversùm se scriptum esse docet Hincmarus in capite XXXVI. posterioris operis adversùm Gothescalcum. Quid autem faciunt hodie qui librorum divinatorum editiones procurant quàm ut Presbyterorum nostri seculi inscitiam prodant, cùm in Missalibus & Breviariis notant accentus? Annon ita fit quia putant libros illos in manus talium Presbyterorum incidere posse qui bene legere nesciant, adeoque juvandos esse notatione accentuum?

c. 84. **EX CORDE**] *par cœur, memoriter.* Regula sancti Benedicti cap. IX. *Post hos lectio Apostoli sequatur, ex corde recitanda.* Capitulare Ahytonis Episcopi Bafilensis cap. IV. *Vt fides sancti Athanasij à sacerdotibus*

discatur, & ex corde die dominico ad horam primam INQUISITIO.
recitetur. quem locum facile explicat sequens caput
istius Inquisitionis. Vide infrà lib. I. cap. CCLXXII.

AGENDIS DEFUNCTOR.] id est, in precibus c. 82.
publicis quæ fiunt pro mortuis. Beda lib. II. hist. ec-
cles. cap. 111. *Agenda illorum solemniter celebrantur.*
Capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. cxvi.
*De orationibus & elemosynis & Missarum celebrationi-
bus pro fidelibus defunctis agendis.* Agenda igitur dicta
ab agendo Missam. Lib. VI. Capitular. cap. c1. *Qui in
domo sua oratorium habuerit, orare ibidem potest. Missas
tamen in eo celebrare non audeat nec agere cuiquam per-
mittat sine permisso vel dedicatione Episcopi loci illius.*
Concilium Carthaginense secundum cap. IX. *Quisquis
Presbyter inconsulto Episcopo agenda in quolibet loco vo-
luerit celebrare, ipse honori suo contrarius existit.* Re-
fertur hic locus in libro sexto Capitular. cap. ccxxxiv.
& Additione IV. cap. I. ubi legitur *agendam* pro eo
quod editiones Concilij Africani habent *agenda*. In li-
bro tamen quinto cap. xxxviii. *agenda* legitur tam
in libris editis quàm in manuscriptis. Vide eruditissi-
mum virum Hugonem Menardum in Notis ad Con-
cordiam regularum pag. 355.

COMPUTUM] Capitula Herardi cap. cxxv. c. 91.
Ut Presbyteri computum discant. Istud summa cura tum
providebant Episcopi, ut nullus Presbyterorum igno-
raret computum. nimirum ut eo pacto invenire facile
possent epactas, concurrentes, literas dominicales,
festa mobilia, & alia hujuscemodi. Extat autem de
hoc argumento dialogus Rhabani nondum editus,
Macario monacho dicatus; cujus meminerunt Rudol-
fus monachus & Trithemius.

SAPIAT] Sciat. Bonifacius epist. cxxxii. ad
Zachariam: *consilium & preceptum vestra auctoritatis,*
id est, apostolica sedis, habere & sapere debeo. Lib. VII.
Capitular. cap. 100. & apud Ivonem parte VI. cap.
300. *Sacerdotes qui rite non sapiunt adimplere ministe-
rium suum.* Jonas Episcopus Augustodunensis in tomo
octavo Spicilegij Dacheriani pag. 146. *pro posse & sa-
pere.* RATHERIUS Veronensis in tomo secundo ejusdem
Spicilegij pag. 305. *Quod si vis ad Ecclesiam sancti
Michaelis ire, sapias, dicit RATHERIUS Episcopus, quod*

non libentius te recipit in secunda feria sanctus Michæl quàm in alia. Inde sapientia pro scientia vel arte infra lib. II. cap. 368.

L. II. I.

EX CAPITULIS SYNOD.] Duplex ergo Capitulorum regionum genus erat. Et alia quidem erant regia simpliciter, id est, in Consilio Principis inventa & statuta. Alia verò erant synodalia, regia sanè, sed in synodis facta, & ut plurimum de rebus ecclesiasticis. qualia sunt ista. Hincmarus in epistola xxix. & in libro de divortio Lotharij & Tetbergæ in responsione ad sextam interrogationem: *Nec praterendum quia legimus in Capitulis Augustorum fuisse vetitum frigida aqua iudicium, sed non illis synodalibus qua de certis accepimus synodis.*

- c. 5. PROPTER SUAM QUIETEM] Haud dubiè moles negotiorum major incumbit Episcopo cum in civitate est quam cum in rurali parœcia degit, præfertim si ea multum remota à civitate sit. Quam ob causam visum est interdum nonnullis, qui liberioris ac quietioris vitæ cupidine ducebantur, deserendam esse cathedram principalem ut ad rusticanam quampiam parœciam se conferrent. Istorum temeritatem compescuit synodus quinta Carthaginensis, in qua sic scriptum est: *Placuit ut nemini sit facultas, relicta principali cathedra, ad aliquam Ecclesiam in diœcesi constitutam se conferre.* Tanti autem momenti Karolo magno visa est hæc regula ut eam legis vicem in Gallia obtinere voluerit, ita præcipiens lib. I. Capitular. cap. xli. *Vt non liceat Episcopo principalem cathedram sua parochia negligere & aliquam Ecclesiam in sua diœcesi magis frequentare.* quem locum ex Concilio Rotomagensi cap. xv. refert Burchardus lib. I. cap. lxxx. Nolebat enim illum laudare ex libris Capitularium. Qui ergo privatum secessum quarebant propter suam quietem, iidem pro sua quiete & voluptatibus (ut acriter conqueritur Hincmarus in epistola xlv. cap. xvi.) Chorepiscopos sub se habebant; ut interim dum ipsi venationi, aucupationi, & ceteris seculi oblectamentis operam dabant, quod agi solitum à plerisque seculi illius Episcopis testatur Agobardus, Chorepiscopi vicem eorum in omni ministerio episcopali supplerent, & omnino ipsos fasce levarent epif-

copali. Itaque patres Concilij Meldensis, qui in isto LIB. I.
capite inuidentur aduersus Episcopos propter suam
quietem ad remotiora loca secedentes, in capite dein
x l i v. damnantes eos qui ministerium suum commit-
tunt Chorepiscopis, malum illud ortum esse aiunt ex
desidia Episcoporum. Et antea Karolus magnus mo-
nuerat lib. v i. Capitular. cap. c x i x. Chorepiscopos
factos esse ab Episcopis indoctis & qui *quietibus ac de-
lectationibus suis* inhærebant. Viderint Episcopi no-
strates an hæc querela in illos competat, id est, utrum
voluptatibus suis magis dediti sint quàm curæ gregis
dominici.

PLACUIT] Ex Concilio Bracarenfi I I. cap. I I. c. 11.

DUOS SOLIDOS] nimirum pro iure visitatio-
nis, ut hodie loquimur. Eo fortassis iure nixus Gaus-
bertus Cadurcorum Episcopus, qui circa annum
D C C C X L V. eam cathedram tenuit, Ecclesiæ sanctæ
Mariæ Carbonacensis tribuens nonnullas res, hanc
conditionem apponit tabulis donationis: *Sed annua-
tim, festiuitate sancti Stephani, qua celebratur VII.
Kal. Ianuarij, partibus nostris successerúmque nostrorum
solidi duo persolvantur.*

DE LATA] Caput istud non extat hodie inter c. 12.
canones Concilij Triburiensis. Refertur tamen etiam
à Burchardo. Sed is accepit ex Reginone. Sancta pro-
fectò constitutio & sanctissimis Episcopis dignissima.
Præuerant autem illis Karolus Calvus in Capitulari
Tolosano cap. v i. & Episcopi apud Valentiam in
Viennensi provincia congregati anno D C C C L V. Vide
lib. v. de concordia cap. 51. §. 7.

MANSIONES] id est, procurationes, ut se-
quens ætas vocauit. Nam alibi mansionum nomine in-
telliguntur ædes & hospitia. Gregorius Turonensis lib.
I I I. cap. x v. *ingressus mansionem domini sui.* Lib. v i.
Capitular. cap. L X X I I. *Si quis homini aliquò per-
genti mansionem vetauerit.* Et alibi sexcenties. Hinc
mansionaticus pro iure hospitij quod domino debeba-
tur expensis possessoris, id est, procuratio. Vide Sir-
mondum in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 105.

NISI ANTEADOTEM] Lib. I. Antiquita- c. 23.
tum Fuldenf. pag. 526. *Hæc est dos & terminatio cum
qua dotatur & sanctificatur Ecclesia Estigenfeld ab Erhe-*

naldo Archiepiscopo, quando simul Abbas & Episcopus extitit. Operæ pretium fuerit, ad illustrandum hunc canonem Vvormatiensem, referre literas Jonæ Episcopi Augustodunensis de dote & consecratione basilicæ sancti Sebastiani apud Montem Buzninum. Præclarum profectò antiquitatis monumentum, cui edendo non alibi commodior erit locus. Dabimus itaque post Notas in appendice actorum veterum. Interim heic adnotabimus laicos qui fundabant & dotabant Ecclesias, sibi retinuisse Ecclesias à se dotatas & potestatem tribuendi beneficij, cùm Ecclesia viduata esset, tanquam patronis. Quo fiebat ut qui Ecclesias obtinere à patronis volebant, eas vel numerata pecunia vel fœdis obsequiis acquirerent. Declamat vehementer adversùs perditissimam illam consuetudinem Hincmarus Archiepiscopus Remensis in suis Capitulis tit. i v. cap. v. aperte scribens Presbyteros qui ista faciebant, se suosque nutritos, id est, Clericos in Ecclesiis suis educatos & altos, in maledictionem mittere, *cum dato patronis premio vobis & illis peccatum emitis.* Rursum qui fundabant Ecclesias, ea mente illas fundabant, ut Presbyteros in possessionibus suis habere possent qui eis divina officia ac mysteria celebrarent, ut necesse illis non esset ire ad Ecclesias parœciales intra quarû limites novæ illæ Ecclesiæ ædificabantur, quemadmodum graviter conqueritur Agobardus Lugdunensis Archiepiscopus in capite undecimo libri de privilegio & jure sacerdotij. Ea de causa sibi retinebant, ut dixi, potestatem tribuendi beneficij. Atque ut id faciliùs obtinerent ab Episcopis, quibus veritum erat ne consecrarent novas Ecclesias donec eis constaret illas esse dotatas, aliquam agrorum suorum partem assignabant pro dote Ecclesiæ. Unde facilè colligitur verissimam esse clarissimi viri Francisci de Roye Antecessoris Andegavensis conjecturam, qui existimat fundatorem ideo appellatum esse patronum quòd quondam fuerit dominus eorum ex quibus fundata est Ecclesia. Sed ex literis Jonæ Episcopi Augustodunensis colligimus non absurdam esse illorum opinionem qui putant fundatores Ecclesiarum appellatos fuisse patronos à patrocinio quod illis præstare debent. Nam conditor Ecclesiæ Montis Buznini hanc conditionem ap-
ponit

ponit in chartula dotis: *Ea videlicet conditione ut dum nos vel unus legalium heredum propinquior superstites apparuerimus, non tam jure dominationis & hereditatis quàm defensionis & protectionis in mundeburdum omni tempore vita nostra habere valeamus.* Certè Innocentius III. in Concilio Lateranensi cap. xlv. adnotavit jus patronatus inventum esse ad defensionis subsidium, ut rectè observatum est ab eodem Antecessore.

MANSUS INTEGR] id est, qui habeat bun- c. 24.
 varia duodecim, ut dictum est in Inquisitione. Unde conqueritur Hincmarus Remensis Attolæ currem habere tantum bunvaria septem de terra arabili. Rectè ergo Hadrianus Valesius vir clarissimus in libro xxv. rerum Francicarum loquens de possessionibus quas Karolus Martellus ademit Episcopo Autissiodorensi, cui centum tantum mansi, ut Robertus scribit, relictis sunt, de his inquam agens Valesius interpretatur mansos illos fuisse duodenum circiter jugerum singulos.

ALIQUOD SERVITIUM] Hæc lex ostendit agros & possessiones quæ ad Ecclesiam pertinent, immunes esse à pensitatione tributorum ac vectigalium, mansum nimirum illum de quo paulò antè dictum est, & omnes omnino res quæ ad Ecclesiam pertinent. id quod sequens ætas vocavit fiscum presbyteralem, feudum presbyterale vel sacerdotale, item ministerium presbyterale. At si Presbyteri, qui Ecclesias illas regunt, aliquos agros habent sibi proprios, agrorum illos conditionibus obnoxios esse. Vide exceptiones Egberti Archiepiscopi Eboracensis cap. xxv.

CUM SUA LEGE] id est. Qui ista fecisse con- c. 27.
 victus fuisset, non solum ablata restitueret, sed insuper legis multa ei irrogaretur, id est, legis secundum quam Presbyteri vixerint. Nam tum in regno Francorum, ut diversæ gentes, ita diversæ leges erant. Franci enim sua lege vivebant, Longobardi sua, Burgundiones item & Saxones sua, ac sua Gotthi, & sic de aliis; uti diximus ad legem Agobardi adversus legem Gundobadi. Secundum porrò diversas leges diversæ erant mæltæ legibus constitutæ. Nihil autem vulgatus in his libris Reginonis & in libris Capitularium quàm hæc verba, *suam legem restituant, cum sua lege componant*, & alia similia. Legis ergo vocabulo

hec multa intelligitur. Charta de Balbiniaco in veteri Chartulario Ecclesie Augustodunensis: *Quod si forte incontinentes manus ad aliquid juris prefata Ecclesia extenderent, infra quadraginta dies ex quo positi essent ad rationem, rem ablatam sine lege restituerent. Sed si infra quadraginta dies non fieret restitutio, ultra quadraginta dies capitale rediret cum lege.*

c. 36. DE OPERE] Justissima lex. Quid enim æquius quàm ut hi suppeditent sumptus ad restaurandam Ecclesiam qui bona ejusdem Ecclesie possident? Sed si hodie lex ista locum haberet, & qui decimas infeodatas tenent, & qui pensiones, ut vocant, super beneficiis ecclesiasticis constitutas habent, ij omnes pro sua quisque portione tenerentur ad reparationem Ecclesiarum. Verùm sic gravissima injuria fieret juri quod nunc publicum est.

NONAS ET DECIMAS] id est, quintam partem fructuum ex prædiis quæ laici ab Ecclesiis tenebant in feudum, cujusmodi illi generis essent; ut rectè explicat vir illustrissimus Petrus de Marca Archiepiscopus Parisiensis in libro primo historie Benearn. cap. xxviii. §. xv. Hinc nonarum & decimarum vestitura in diplomate Karломanni Regis pro Ecclesia Aurelianensi. Hinc Lambertus Cenomanensis Episcopus ad Hildebrandum Sagiensem Episcopum scribit excommunicatum à se fuisse Rainonem quendam, qui nonam & decimam Ecclesie suæ retinebat.

BANNUM NOSTRUM] id est, bannum dominicum, bannum regium. Bannum hoc loco idem quod lex, multa, seu emenda, ut hodie loquimur. *Il bannendera.* Infrà pag. 214. 324. & 368. bannus Episcopi. Nam alibi bannus interdum significat edictum sive publicam denuntiationem factam per præconem, interdum verò confiscationem, proscriptionem, exilium, ut adnotat Sirmondus ad Capitula Karoli Calvi.

BENEFICIUM] feudum, ecclesiasticum nimirum; ut patet ex verbis legis, & docet etiam capitulum xliii. istius libri, itémque xlvii. Hereditaria autem ut plurimum erant illa beneficia, ut patet ex libris Capitularium. Insignis est in eam rem locus ex dialogo de statu Ecclesie quem vir clarissimus Joannes Cordesius Canonicus Lemovicensis edidit cum epistolis

Hincmari. Itaque in dialogo illo sic legitur : *In Saxonia autem & Germania partibus quandam umbram iustitiae in hac re adhuc reservari opinio est. Inthronizato enim Episcopo, omnes quicumque Ecclesia beneficia tenent, ante pedes Episcopi inthronizati ea deponunt, in potestate Episcopi quem honorare antiquo beneficio vel quem excoliare malit relinquentes.* Vide Notas nostras ad Capitulare Compendiense Karoli Calvi.

Caput istud sumptum est ex libro secundo Capitular. cap. v. c. 41.

NOVALIA RURA] Hæc constitutio duas partes habet. Primò statuit ut decimæ ex novalibus persolvantur Ecclesiis intra quarum limites novalia rura constituta sunt. Deinde jubet ut si quæpiam persona magnæ nobilitatis aut dignitatis aliquod novale in saltu conlaboraverit, ibidemque Ecclesiam construxerit, decimæ illius novalis conlaborati pertineant ad Ecclesiam noviter ædificatam. Sed vult Princeps ut novalia quorum decimæ subtrahuntur antiquæ Ecclesiæ, ultra milliaria quatuor vel quinque distent ab Ecclesia illa antiqua. Itaque ea quæ in vicino erant, decimas debebant antiquis Ecclesiis. Postea Romani Pontifices, ut paupertatem & inopiam monachorum sublevarent, eos liberarunt à præstatione decimarum ex agris novalibus quos ipsi propriis manibus laborarent. Richardus Archiepiscopus Cantuariensis ad Cistercienses scribens apud Petrum Blefensem epistola LXXXII. *Si Dominus Papa indulgentia speciali quandoque privilegiavit vos, dum ordo vester in paupertate gaudebat, dum in usus egentium sua tenuitatis viscera libenter effundebat, potuit tolerari ad tempus, licet in communem redundaret injuriam, quod causa necessitatis fuerat introductum. Nunc autem, quando vestra possessiones multiplicatae sunt etiam in immensum, privilegia hæc potius ambitionis quàm religionis instrumenta censentur.* Joannes Saresberienfis lib. VII. de nugis curialium cap. XXI. *Primò quidem, dum religio paupertate gaudebat, & in aliorum necessitates aut usus effundebat viscera inopiae, indulta sunt privilegia possessionibus; quæ, necessitate cessante, & frigescente caritate, potius avaritia quàm religionis instrumenta creduntur.* Cum ergo agri illi magnam haberent invidiam, quia in immensum

LIB. I.

ubique excreverant, cœptum est deinde quæri quid per novalis vocabulum intelligi debeat. Super ea re consultus Innocentius III. ab Episcopo Cæsaraugustano respondit per novale intelligi debere agrum de novo redactum ad cultum, de quo non extat memoria quòd aliquando cultus fuisset. Extat hæc definitio in cap. *Quid per novale. De verbor. signific.* ex libro x. epist. cx. ejusdem Innocentij. Sed rursus hinc orta est gravis controversia ævo Gregorij noni. Nam quæ Innocentij pontificatu novalia fuerant, novalium appellationem videbantur amisisse sub Gregorio. Ex his itaque præstandas esse à monachis decimas nonnulli cõtendebant intra Gallias. Consuluerunt super ea re Arelatenses Canonici oraculum apostolicæ sedis. Respondit Gregorius terram de qua non extat memoria quòd aliquando culta fuisset, redactam per religiosos viros noviter ad culturam, perpetuò debere, quoad immunitatem de non solvendis decimis, novalium jure censi. *Cap. Consultationi. De privileg. & excess. privilegiatorum.* Itaque novale jam non erat, quia tractu temporis transierat in naturam agrorum. Sed novale erat semper ratione decimarum, id est, quoad decimarum præstationem, gaudebat privilegio novalium.

c. 46. DE NUTRIMINE] animalium videlicet. Nam de his quoque decima debetur Ecclesiis. Lib. I v. Capitular. cap. XL. *Consideratum est de frugibus terra & animalium nutrime super cetera non & decima persolvantur.* Lib. v. cap. CXLVI. *Constitutum est ut de frugibus terra & animalium nutrime & cunctis censibus, exceptis hortilensibus, persolvantur.* Verùm sequenti tempore Pontifices Romani monachos liberarunt à præstatione decimarum ex nutrimentis. *Cap. Ex parte. De decimis.* Mirum est autem nullam olim super eare adversum monachos motam fuisse litem, cum apud Petrum Blesensem & Joannem Saresberiensem gravissimas veterum temporum propter hoc querelas legamus. Nam apud Petrum Blesensem epist. LXXXII. Richardus Archiepiscopus Cantuariensis ita perstringit monachos Cistercienses: *Vt quid in alienam injuriam terras & nutrimenta vestra privilegiari facitis ut auferatis quod alienum est? Numquid Abel de nutrimentis suis Dominum non respexit? Numquid justiores*

estis primo omnium iusto, ut vos contra Dei iustitiam LIB. I.
 erigatis? Joannes Saresberienſis lib. VII. de nugis cu-
 rialium cap. XXI. Sumus, inquiunt, tuti apostolico
 privilegio, cujus beneficio de nutrimentis animalium &
 laboribus nostris decimas retinemus. Nempe Apostolis om-
 nialicent, sed omnia ab Apostolicis fieri nequaquam ex-
 pedir. Esto quòd illi vobis hoc licenter conceſſerint. Vos an
 rectè petieritis, videatis. Numquid de nutrimentis Abel
 Dominum non respexit? Et fortasse de animalibus red-
 duntur rectiùs, quia sine cultura nostra proveniunt. Plus
 enim laboris est in frugibus serendis & metendis.

SARTA TECTA] idest, tecta. Anastasius in c. 51.
 vita Gregorij I V. Fecit verò sarta tecta ejus omnia no-
 va. & alibi pluries.

ECCLESIA BAPTISMALES] Infrà cap. c. 52.
 271. nisi in vicis & Ecclesiis baptismalibus. Tituli bap-
 tismales in Præcepto Ludovici & Lotharij pro Eccle-
 ſia Remenſi apud Flodoardum lib. I I. cap. X I X. Ex-
 teriùs etiam in eadem parochia in castro Vonzenſi Titu-
 lum baptismalem & Titulum in eadem parochia sancti
 Ioannis similiter baptismalem.

AB HUI. CONVIVIIS] Vide quæ de hoc c. 56.
 argumento dicta à nobis sunt ad homiliam sextam Cæ-
 ſarj Episcopi Arelatenſis, inter eas quæ à nobis editæ
 sunt.

NIHIL SUPER EO] Jubet hæc constitutio ut c. 60.
 super altari, in quo corpus dominicum consecratur,
 nihil aliud ponatur nisi capsæ cum sanctorum reliquiis
 & libro evangeliorum. Videtur ergo prohibere ne
 imagines super altari ponantur in quò corpus domini-
 cum consecratur. Eadem fuit, ut ego quidem arbi-
 tror, sententia patrum Gallicanorum in Concilio Tu-
 ronensi congregatorum anno D L X V I I. qui ita statue-
 runt in canone tertio: *Vt corpus Domini in altari, non
 in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur.*

SACRAM. LIBER] Infrà cap. L X V I I I. Cor-
 porale in Sacramentorum libro ponatur. Vide quanta
 libri istius reverentia fuerit apud veteres, quanta cura
 custoditus fuerit. Denique apud Flodoardum lib. I I I.
 cap. V. Hincmarus Archiepiscopus Remenſis, qui tot
 rebus præclare gestis inclaruit, laudatur quia *librum
 Sacramentorum, sed & Lectionarium, quos scribi fecit,*

Lib. I. ebore argenteoque decoravit. Vide Notas nostras ad Agobardum pag. 90.

c. 61. STATIM ECIANT] Dura ac severissima disciplina, si temporum nostrorum ratio habeatur. Christianus ad aliam Ecclesiam quàm ad suam proficiscitur in die festo, ut illic Missam audiat, & expelli jubetur ab Ecclesia non sua, ut ad suam redire cogatur. Hæc erat seculi illius disciplina. Nunc ista mutata sunt. Neque tamen id adeo vetus est quin & anno quoque MCCII. vetitum esset Christianis deserere Ecclesias suas ut oblationes suas deferrent ad alias Ecclesias. Extat enim in Chartulario sancti Bertini in Sithiu vetus charta eo anno confecta, in qua ista leguntur: *Et si quis parrochianorum de Peterse vel de Calays ibi saepe ad Missam venerit, ammonitus à Presbytero suo si hoc non emendaverit, publicè excommunicabitur.*

DISCORDANTES] Quàm omnia tum ex caritate! Si qui Christiani dissidebant, statim reconciliabantur, si id fieri poterat ex consensu partium. Qui verò fratribus suis reconciliari recusabant, illis Ecclesie introitu interdicebatur donec ad pacem redirent. Capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. cxx. *Discordes pellantur ab Ecclesia donec ad pacem redeant. Et is recipiebatur qui ad satisfactionem caritatis occurrerat.* Libro VII. Capitular. cap. cLXXI. *Sancitum est ut personarum discordantium nemo, antequam reconcilientur, ad altare Domini accedere audeat vel gratiam communionis sancta percipere; sed geminato tempore per pœnitentiam compensabitur in quo discordia servierant. Quod si unus eorum, alio contempente, ad satisfactionem caritatis occurrerit, ex eo tempore ut pacificus in Ecclesiam recipiatur ex quo ad concordiam festinasse convincitur.* Vide Concordiam regularum cap. XII. §. XVII. & Reginonem lib. I. cap. cccLXXV. & sequentibus.

c. 66. IN AQUA POPULUM] ex epistola LXIII. sancti Cypriani. Ex Cypriano autem citant etiam Etherius & Beatus lib. I. adversus Elipandum apud Stevartium pag. 92. & Rhabanus lib. I. de institutione Clericorum cap. xxxi.

c. 67. UT CALIX] Admonitio synodalis antiqua: *Nullus in ligneo vel in vitreo calice audeat Missam cantare.*

Laudatus est olim ab Hieronymo Exuperius Episcopus Tolosanus quòd sanguinem Domini portaret in vitro. Vitreus enim calix, ut existimat Baronius, in usu fuit à temporibus Apostolorum. Deinde vetitus est, inquit idem Cardinalis, ob periculum quod immineret materiæ fragili. cuius rei exemplum extat apud Gregorium Turonensem in lib. I. cap. XLVI. de gloria martyrum. Putat autem Baronius canonem istum Remensem, in quo vetitus est usus vitrei calicis, conditum fuisse in synodo quæ Durocortori Remorum habita est ex præcepto Karoli magni.

PARVULUS INFIRMUS] Antiquitus eucharistia dabatur etiam pueris, saltem morituris, ne sine communione seu viatico morerentur. Eam ob causam præcipitur his quibus officium baptizandi incumbit, ut si alicubi longiùs exierint, eucharistiam semper secum habeant. Vvalterius Aurelianensis cap. VII. *Vt semper eucharistiam Presbyter habeat paratam; ut quando quis infirmatus fuerit, aut parvulus ægrotaverit, statim eum communicet, ne sine viatico moriatur.* Immo ex vetustissimo libro pontificali qui extat MS. in bibliotheca monasterij sancti Remigij Remensis, scriptus autem est Hincmari Archiepiscopi Remensis avo, ut existimat qui illum vidit vir eruditissimus & istarum rerum peritissimus Antonius Faure Doctor Theologus Parisiensis, in libro inquam illo pontificali, dum ritus baptizandi præscribuntur, infans eodem tempore confirmari ac communicari jubetur quo baptismi gratiam consecutus est. Hæc sunt verba veteris libri: *Deinde baptizet infantem sub trina mersione, tantum sanctam Trinitatem invocans semel, ita dicendo Et ego te baptizo in nomine Patris, & mergit, & Filij, & mergit, & Spiritus sancti, & mergit tertio. Statim autem confirmetur infans & communicetur ab Episcopo ita dicente: Corpus & sanguis Domini.*] In antiquissimo item libro pontificali MS. Ecclesiæ Senonensis scripto circa annum DCCCCLXXX. quem nobis suppeditavit vir clarissimus Antonius Vion Herovallius, ista leguntur in ordine baptismi infantium: *Deinde baptizat sacerdos sub trina mersione, tantum sanctam Trinitatem semel invocans, ita dicendo: Et ego te baptizo in nomine Patris, & mergat semel, &*

Filij, & mergat iterum, & Spiritus sancti, & mergat tertio. Ut autem surrexerit à fonte, faciat Presbyter signum crucis de chrismate cum pollice ejus, dicens orationem hanc: Deus omnipotens, Pater Domini nostri &c. Et vestitur infans vestimentis suis, dicente à Presbytero: Accipe vestem candidam &c. Si verò Episcopus adest, statim confirmari eum oportet chrismate, & postea communicari. Et si Episcopus deest, communicetur à Presbytero dicente ita: Corpus Domini Jesu Christi custodiat te in vitam aeternam.] Et in epistola Jesse Episcopi Ambianensis de ordine baptismi præcipitur ut post trinam immersionem Episcopus puerum chrismate confirmet in fronte, novissimè autem corpore & sanguine Christi confirmetur seu communicetur, ut Christi membrum esse possit. Denique vir doctissimus Hugo Menardus adnotat ad librum Sacramentorum pag. 144. Episcopos antiquitus, postquam baptizaverant, statim contulisse sacramentum confirmationis. quod etiam observatum est ab illustrissimo viro Petro de Marca Archiepiscopo Parisiensi in Notis ad Concilium Claromontanum pag. 312 in editione nostra. Idem pag. 298. adnotat communionem Corporis Christi pueris dari suetam usque ad Paschalis secundi tempora, eucharistiámque illis datam fuisse intinctam propter imbecillitatem ætatis. Antiquum in Ecclesia esse morem tradendi pueris puellisque corpus & sanguinem Domini ostendit ex Augustino & Cypriano Cellotius in Notis ad Capitula Vvalterij Aurelianensis. Quare mirum est illum post tot testimonia scribere ausum Ecclesiam universalem nunquam recepisse hunc morem absque nota novitatis. Tameneti enim usus ille jam exoletus sit, hinc colligi non potest illum nunquam fuisse receptum. Per multa quippe sunt quæ uno seculo viguere, altero dimissa sunt. Veluti traditio calicis laico ad communionem accedenti. Veluti eucharistia intincta in sanguine Domini tradita infirmis. de qua Regino in capite sequenti, & alij multi.

c. 70. VIATICUM] communio, ut paulò antè dicebamus. Libellus supplex monachorum Fuldensium Karolo magno porrectus cap. v. *ne sine confessione & necessario vita viatico moriantur.*

c. 71. REGES ET SACERDOTES] Præceptum Lu-

dovici VII. pro Theobaldo Episcopo Parisiensi: LIB. I.
Scimus quia ex auctoritate veteris testamenti, etiam nostris temporibus ex ecclesiastica institutione soli Reges & sacerdotes sacri chris-matis unctione consecrantur. Decet autem ut qui soli pra ceteris omnibus sacrosancta chris-matis linitione consociati ad regendum Dei populum proficiuntur, sibi ipsis & subditis suis tam temporalia quam spiritualia subministrando provideant, & providendo invicem subministrent.

EULOGIIS] oblationibus, muneribus. c. 74.

PER SUBDIACONUM] Praecipit hæc constitutio ut non per quemcunque ecclesiasticum, sed omnino per eorum aliquem qui sunt in sacerdotio constituti, chrisma petatur ab Episcopo, mox ad Ecclesiam deferendum ad quam pertinet minister qui ad petendum illud venerit. Si verò ea temporum necessitas fuerit ut neque Presbyter neque Diaconus ad civitatem proficisci propter hanc causam possint, tum licere eam curam committere Subdiaconis. Appropinquabant enim illi sacerdotio; & cum sacris altaribus ministrarent, sacra mysteria contrectabant, ut loquitur Concilium Carthaginense sextum apud Reginonem cap. xxi. libri primi. De iisdem haud dubie intelligendus canon xxxvi. Concilij quarti Carthaginensis, ubi sic habetur: *Presbyteri qui per dioceses Ecclesias regunt, non à quibuslibet Episcopis, sed à suis, nec per juniorem Clericum, sed aut per se ipsas, aut per illum qui sacrarium tenet, ante Pascha solemnitatem chrisma petant.* Rursum in libro septimo Capitular. cap. cccx. statuitur chrisma ab Episcopo non aliis tradendum nisi solummodo Presbyteris vel Diaconis aut Subdiaconis bene fidelibus. *Indignum est enim ut alij illud suscipiant nisi illi qui hoc in tradendo usuri sunt.* Sequentia seculum multum deflexerunt ab hac regula. Quippe non solum inferiorum ordinum Clericos mitti mos fuit ad petendum chrisma ab Episcopo, sed etiam laicos. Cui malo mederi cupiens Raymundus Episcopus Helenensis ista statuit anno mccc lxxx. in sua synodo diocessana: *Quamquam fuisset aliàs providè statutum quòd per Rectorem aliquem vel Curatum non mitteretur ante Pascha solemnitatem ad sanctum chrisma nisi in sacris ordinibus constitutus, prout exposcunt canonica sanctiones,*

LIB. I.

quia hoc à pluribus non servatur, imò meros transmittunt laicos pro eodem, idcirco presenti constitutione ducimus ordinandum ut quicumque Curatorum contrarium faciens, viginti solidorum poenam incurrat moneta currentis, quos fabrica Elnensis Ecclesia volumus applicari.

c. 78.

IN CONFIRMATIONE] Hinc colligitur non semper nec ubique valuisse morem confirmandi pueros statim atque baptizati erant. Quod haud dubiè ita intelligendum est, si baptizati sint extra presentiam Episcopi. Vide Marcam in Notis ad Concilium Claromontanum pag. 312. editionis nostræ.

c. 81.

JUSTISSIMA NECESSITATE] verbi gratia, propter redemptionem captivorum. quod à Cæsario Arelatenfì Episcopo factum esse docet Cyprianus in libro primo de vita ejus.

VADIMONIUM] vadium, pignus. Vide Additionem ad caput xiv. libri quarti de concordia sacerdotij & imperij.

STEPHANUS PAPA] in epistola prima apud Isidorum Mercatorem. Hinc ergo patet Concilium Remense ex quo duo ista capita sumpta sunt, post Karoli magni tempora celebratum fuisse; si tamen celebratum ullum fuit in quo hæc statuta sint, ac non potius sumpta sunt ex Capitulis Hincmari Archiepiscopi Remensis quæ etiamnum extant. Fieri quippe potest ut ista Regino crediderit ab Hincmaro constituta esse in Concilio Remensi, quia fortassis in codice suo legebat ea sancita fuisse in synodo Remensi, diocesana nimirum, non provinciali. Attamen nihil vetat quin hæc eadem decerni potuerint etiam in synodo quapiam provinciali ab Hincmaro celebrata, ut major esset rerum constitutarum auctoritas. Nam caput cxxiii. libri primi Reginonis, quod sumptum videri potest ex Capitulis Hincmari, in epitomen contractum ex vetusto Remensi Concilio laudatur à Vossio in libro secundo de vitis sermonis. Et infrà cap. cxx. istius libri extat alius canon ex Concilio Remensi, quem in Concilio quodam editum fuisse manifestum est ex contextu orationis. Fortean autem ad illud ipsum Concilium Remense referendum est caput sexagesimum istius primi libri, itémque cclxxii.

SECUNDUM HILARIUM] Apud Hincmarum:

sicut Stephanus sanctus Papa & martyr ad sanctum Hilari-
 larium in suis decretalibus docuit. Burchardus & Ivo
 parte II. cap. 139. sicut Stephanus sanctus Papa &
 martyr sanctum Hilarium &c. Ex his ergo corrige Re-
 ginonem. LIB. I.

AUT HOMICIDIO] Hæc clausula non extat c. 86.
 in antiquis editionibus canonum apostolicorum. Ex-
 tat tamen apud Gregorium Turonensem lib. v. cap.
 XIX. ex novo quaternione qui recenter adnexus erat
 libro canonum. Hinc factum ut duæ dein canonum
 apostolicorum editiones viguerint, in quarum una ex-
 tabat clausula de homicidio, deerat autem in alia.
 Halitarius enim referens canonem illum apostolicum
 lib. v. cap. IV. habet clausulam de homicidio. unde
 fortassis accepit Regino. Illam quoque videtur ha-
 buisse Gregorius IV. in suo codice, uti diximus ad
 Agobardum. Contrà Isidorus illam non habet, neque
 Rhabanus in epistola ad Heribaldum, neque demum
 Hincmarus, qui canonem illum describit in epistola
 XLIX. cap. III.

Caput istud sumptum est ex libro III. dialogorum c. 97.
 sancti Gregorij cap. VII.

Apud sanctum Gregorium lib. VII. Indict. II. epist. c. 98.
 XXXIX. Vide Posidonium in vita sancti Augustini
 cap. XXVI. & Hincmarum epist. XLVIII. cap. X.

CUI SIT NECESSITAS] Vir clarissimus Joa- c. 104.
 chimus Hildebrandus hanc interpretationem adjecit
 huic loco: *Si cui cognata necessitas sit Presbytero victum
 procurandi.* Videtur autem intellexisse de muliere cu-
 jus ope & ministerio indigeat Presbyter ad ea procu-
 randa quæ victui necessaria sunt. Verus tamen ac ge-
 nuimus hujus loci sensus, quantum ego conjicio, hic
 esse debet; ut si mater, amita, aut soror Presbyteri
 adeo pauperes sint ut absque auxilio & ope ejus non
 habeant unde vivant, maneat quidem in eodem loco
 in quo Presbyter habitat, sed procul ab ædibus ejus,
 Presbyter verò domum ad eas mittat quæ sustentationi
 illarum necessaria sunt. Capitula Herardi Archiepis-
 copi Turonensis cap. XIX. *Vt conversationem femina-
 rum earumque accessum & administrationem detesten-
 tur. Sin aliàs, velut contemptores canonum ab ordine de-
 ponantur. & quibus ministrare necessaria decernunt,*

LIB. I.

longè eis domos prævideant in quibus non per se sed per ministros subsidia porrigant. Verùm Presbyteri fraudem huic constitutioni faciebant atate Hincmari, ut ipse docet in epistola XLVIIII. cap. XXXIII. his verbis: *Quidam Presbyteri de redditibus Ecclesia vel oblationibus ac votis fidelium res post ordinationem suam comparant, & in illis structuras faciunt, & qua ad Ecclesiam pertinent ibidem collocant; & in eisdem mansis mulieres recipiunt, qua lanificium suum exercent, & domus curam gerant. Et hac occasione suas Ecclesias negligunt, & ad eosdem mansos recurrunt, & ibi commenant contra decreta canonum.* Vide infra apud Regionem cap. CCCXX.

[NULLA FEMINA AD ALT.] Infra cap. CCCXX. *& quibus prohibetur ne sacrarium ingrediantur, nec ad altare appropinquent.* Ista insinuanda essent feminis ætatis nostræ, quæ non solum intra cancellos stant, sed ad ipsum altare accedunt, tanquam divina cum Presbyteris celebrare debeant. Cui malo nemo est qui resistat, tamenetsi nihil majore cura provisum sit à patribus quàm ut ista non licerent feminis. Neque dubito quin si religiosissimus sexus ista doceretur pravè agi & contra mentem Ecclesiæ, non dubito inquam quin lubentissimè abstineret à corruptela illa pravæ consuetudinis. Olim, ut adnotavimus ad Concilia Galliæ Narbonensis, eò usque processerat scelerata audacia ut mulieres altaribus adstarent & plerunque ipso oblationis tempore coram omnibus impudenter acciperent quod Deo offerebatur in altari. Si ab hoc facinore dein abstinuerunt feminae admonitæ, sperandum est nostras facilè mutaturas si intelligant quiddam irreverentius agi erga Deum & Ecclesiam quum illæ perrumpunt ultra cancellos altaris. Hæc admonere visum est, ut saltem in hoc capite corrigatur vita Christianorum.

c. 105.

[ELEEMOSYNIS REDIMAT] Istud deinde vocaverunt redemptionem peccatorum. Paschalis II. in epistola ad Norigaudum Augustodunensem Episcopum: *Pro redemptione verò peccatorum morientes in Ecclesia in qua fidei sacramenta acceperunt eleemosynam dare secundum apostolica decreta statuimus omnino & confirmamus.* Ex eo porrò fonte ut plurimum prodie-

runt possessiones, latifundia, & agri, ex quibus ditata & amplificata est Ecclesia, uti diximus ad Agobardum. LIB. I.

REM. DIFFERRETUR] Legendum haud dubiè est *remedium non differretur*, ut monuimus in margine. Sic enim habent vulgatæ editiones epistolarum sancti Leonis, & plerique codices manu scripti. Attamen in collectione Isidori, unde Regino videtur accepisse, legitur ut heic editum est. Et in veteri codice MS. bibliothecæ regiæ, tum in alio perverusto codice MS. monasterij sancti Germani de pratis, in quibus Dionysij collectio continetur, inter decreta sancti Leonis, unde sumptum est hoc caput, ita omnino scriptum est: *usque ad communionis remedium differatur*. Eam verò lectionem habet etiam Halirgarius lib. III. cap. XIV. tam in editione Canisij quam in veteri codice MS. monasterij Corbeiensis, tum etiam in editione quæ sub Rhabani nomine emissâ à Colvenerio est in tomo sexto operum Rhabani. c. 115.

POST QUAM] Vel ex hoc loco confici potest veriticum olim dari solitum post extremam unctionem. c. 119.

NISI QUEM EPISCOPUS] Lege generali vetitum olim erat ne quis intra Ecclesiam sepeliretur, ut pluribus docet Grefferus in libro secundo de funere Christiano cap. VI II. quod privilegium etiamnum retinet Ecclesia quæ sancto Saturnino dicata est in civitate Tolosana. Nam Augustinus Cantuariensis sepultus non est in Ecclesia, sed in porticu aquilonari Ecclesiæ, ut Beda docet lib. II. cap. III. historiæ ecclesiasticæ gentis Anglorum. Postea tamen licuit sepelire intra Ecclesiam Episcopos, Abbates, dignos Presbyteros, & fideles laicos, ut ait Concilium Moguntinum sub Karolo magno habitum, id est, justos homines, qui per vitæ meritum talem vivendo suo corpori defuncto locum acquisiverunt, ut Theodulfi verbis utamur. Ista per diu viguisse animadverto. Et tamen vetus sepulcrum lapideum Ademari Vicecomitis Sclarum & Abbatis laici monasterij Tutelensis, qui regnante Rodolpho Rege floruit, videtur hodie in Ecclesia Tutelensi. Verùm multæ rationes erant quæ istum in Ecclesia sepeliri sinerent. Primum, quia restaurator monasterij fuerat, illudque omnium bono-

rum suorum heredem ex asse esse iussit, tum etiam quia haud dubiè celebris erat opinione sanctitatis. Nam hætenus sanctus vocatur à Tutelensibus. Quanquam necesse non est eum in Ecclesia sepultum fuisse eo tempore quo mortuus est, tamen etsi sepulcrum ejus nunc sit intra Ecclesiam. Evenisse illi potuit aliquid simile narrationi quæ extat apud Bedam de corpore sancti Augustini, quod foras juxta Ecclesiam positum est, quia ea necdum fuerat perfecta nec dedicata; mox verò ut dedicata est, intrò illatum & in porticu illius aquilonari decenter sepultum est; in qua etiam sequentium Archiepiscoporum omnium sunt corpora tumulata præter duorum tantummodo, id est, Theodori & Berthvaldi; quorum corpora in ipsa Ecclesia posita sunt, eò quòd prædicta porticus plura capere nequivit. Nam quia fortassis Ademarum conditus erat in loculo juxta humilem quæ tunc erat Ecclesiam monasterij, cum ea ducentis post annis rursus ædificata & amplificata est, jamque intrare in Ecclesiam cœpissent corpora mortuorum, proclive fuit monachis Tutelensibus, ob sanctam viri memoriam & ingentium ejus beneficiorum, tumulum ejus Ecclesia concludere. Nam ille est in extrema Ecclesia, in angulo, loco videlicet remotissimo ab altari quod vocant majus. In lapide sepulcrali hæc antiquitus scripta fuerunt, quæ nunc quoque leguntur.

✠ XPE SERVA TUUM PER SECLA
ADEMARUM. AMEN. ✠

c. 125. EXEDRA] Ita vetus codex Parisiensis M S. pro eo quòd editio Helmæstadiensis habet *extra Ecclesiam*. Huic emendationi, quæ alioqui necessaria est, adsupulantur Burchardus, Ivo, vetus canonum collector M S. in bibliotheca regia, & Gratianus, ubi scriptum est *in exedris*. Statuit enim canon ut nemo in Ecclesia sepeliatur, sed in atrio aut in porticu aut in exedra Ecclesiæ. Itaque qui generaliter prohibuit ne mortui sepeliantur intra Ecclesiam, frustra juberet ea sepeliri extra Ecclesiam, si vera esset vulgata lectio synodi Nannetensis. Igitur in tribus locis extra Ecclesiam sepeliri poterant corpora mortuorum, in atrio videlicet, in porticu, & in exedra,

Atrium est propriè spatium vacuum quod remansit ex area sive solo ubi ædificata est Ecclesia, atque ita atrium omnem circum ambit Ecclesiam. Atrium tamen cum dicunt auctores ecclesiastici, intelligunt ut plurimum eam partem atrij quæ proxima januis est, in qua vestibulum. Infrà lib. I I. cap. xxxi. *Si in atrio Ecclesia, cujus porta reliquiis sanctorum consecrata est &c.* Anastasius in vita Sergij secundi: *Conjungente verò eodem Rege, universosque gradus ejusdem sacratissima beati Petri Ecclesia ascendente, ad prænominatum appropinquavit Pontificeem, qui in atrio super gradus juxta fores Ecclesia cum universo clero & populo Romano assistebat.* Ditmarus Mersepurgenfis in libro primo Chronicorum: *Cum ad atrium defunctorum veniret, videns in eo magnam multitudinem oblationes offerentem sacerdoti coram templi foribus stanti, primò substitit.* Anastasius in vita Doni primi: *Hic atrium beati Petri Apostoli superius, quod est ante Ecclesiam in quadriporticum, magnis marmoribus stravit.* Quo loco sic aliqui legunt: *Hic atrium beati Petri Apostoli superius, quod paradisus dicitur, estque ante Ecclesiam &c.* Atrium enim aliquando vocatum est paradisus, ut pluribus ostendit Heribertus Rosvveydus in Notis ad Paulinum; ubi etiam post Breulium adnotat atrium Ecclesie Parisiensis, quod nunc vulgò *Parvis* dicitur, paradisum vocari in antiquis chartis ejusdem Ecclesie. Cur autem atrium vocatum sit paradisus aperit vetus charta sancti Victoris Massiliensis edita in annalibus Massiliensibus pag. 296. Ex paradiso igitur factus est parvisius. Qua voce utitur Matthæus Parisius, cujus hæc sunt verba ad annum M C C L. pag. 798. ultimæ editionis Londinensis: *Vnde pro illa substantia persolvenda cogebatur ille pauperculus, multis diebus scholas exercens, venditis in parvisio libellis vitam famelicam & codrinam protelare.* Atque hic mos etiamnum durat ut libri vulgò vendantur in parvisiis, præsertim in parvisio Ecclesie Parisiensis. Fallitur ergo Vossius, qui parvisium heic interpretatur scholam parvulorum.

Porticus est locus deambulationi aptus, ut sunt claustra Ecclesiarum & monasteriorum. Incertæ autem antiquitus fuere sedes porticuum. Nam cum hodie ubique sint in latere Ecclesie, olim alicubi erant inter

LIB. I. Ecclesiam & vestibulum, tum ad utrumque latus templi, ut de templo Tyrio testatur Eusebius lib. x. historiae ecclesiasticae cap. 1 v. Hinc porticus aquilonaris apud Bedam lib. 11. cap. 111. historiae ecclesiasticae gentis Anglorum, & septentrionalis ac meridiana apud Rhabanum in descriptione Ecclesiae Fuldenfis. Romae porticum basilicae sancti Petri fuisse ante januam Ecclesiae colligi potest ex loco supra relato ex vita Doni Papae, ubi atrium dicitur fuisse ante Ecclesiam in quadriporticum. Quod etiam colligi potest ex Isidoro lib. xv. Originum cap. 111. qui adnotat atrium hinc dictum *quod addantur ei tres porticus exterius*.

Exedra, si vocabuli originem attendimus, erat locus circum Ecclesiam in quo sedere ac requiescere licebat. In templo Tyrio exedrae erant constitutae extra illam partem Ecclesiae in qua nos majus altare collocamus, in circuitu chori, sic ut conjungerentur deinde cum portis quibus in medium templum intrabatur. Existimo autem exedras constituisse partem murorum Ecclesiae, id est, factas in muro sedes in circuitu Ecclesiae, ut etiamnum videmus in aliquibus Ecclesiis. In muro dein illo prominenti cum nonnulli cupissent sepeliri, cameras quasdam ac fornices construebant in exedra, in quibus eorum corpora condebantur. atque istiusmodi camerae plures etiamnum videntur in circuitu Ecclesiae Tutelensis. Rectè ergo adnotatum est à Bartholomæo Brixienfi 13. q. 2. cap. *Præcipiendum* exedras dici quasdam voltas quæ exterius adhærent parietibus Ecclesiae. Exedrarum usus desuit cum, gliscente abusu, palam ac publicè omnes in Ecclesia sedere cœpissent, etiam laici ac feminae. Hinc tot diversae interpretationes hujus vocabuli, cum nihil certi statui posset de re quæ jam verustate exoleverat.

Itaque ut ad id redeamus unde digressi sumus, tria extra Ecclesiam loca erant in quibus sepeliri poterant corpora mortuorum, atrium videlicet, porticus, & exedra. Honorificentior autem sepulturae locus per illas tempestates erat in atrio, ante portam Ecclesiae, id est, in nobilissima atrij parte. Adnotat enim Gretserus in libro secundo de funere Christiano cap. v 11. Constantinum magnum sepeliri voluisse in vestibulo Ecclesiae

Ecclesiæ C P. eodémque in loco deinceps sepultos esse plurimos Imperatores ac Pontifices. De Ottone secundo Imperatore testatur Leo Marficanus in libro secundo Chronici Cassinensis cap. 1 x. cum sepultum esse in atrio Ecclesiæ beati Petri Apostoli. Et libro 1 v. cap. 111. agens de Elgaita Roberti Ducis uxore, ait eam in Ecclesiæ paradiso ante basilicam Petri Apostoli tumulari voluisse. Sic antiquitus sepulcra Comitum Tosolanorum erant in atrio Ecclesiæ sancti Saturnini, prope portam, ubi hæctenus videntur, donec Urbani secundi auctoritate cœmeterium eorum constitutum est in atrio basilicæ deauratæ. Et ut domesticis utamur exemplis, vestibulum Ecclesiæ Tutelensis erat olim locus destinatus sepeliendis Vicecomitum Turennesium corporibus, quorum erant ampla ac magnifica in Ecclesiam illam merita ac beneficia, eorumque sepulcra etiamnum manent post tot secula. Alicubi tamen porticus erat honorificentissimus sepulturæ locus. Legimus enim apud Bedam in libro secundo hist. eccles. cap. 111. Augustinum & ceteros Cantuarienses Archiepiscopos in porticu Cantuariensis Ecclesiæ sepultos fuisse donec necessarium fuit eos sepeliri intra Ecclesiam, quia porticus illa plures capere non poterat.

Præter atrium illud quod erat ante principalem portam Ecclesiæ, in quo viri principes sepeliebantur, aliud atrium erat in quo sepeliebantur omnis conditionis homines. Erat autem atrium illud propriè cœmeterium. Vetus charta Archambaldi Vicecomitis Combornensis pro monasterio Tutelensi: *Hoc autem ipse Gaucelinus de Petrabuseria postea devotè adimplevit ad officium cimiterij sancti Martini, quod est ante portam Ecclesiæ sancti Martyris Iuliani.*

PER SUAM INCURIAM] Statuta synodalia c. 129. Simonis Episcopi Sodorensis cap. 1 v. *Capellani caveant ne per negligentiam aliquis infans sine baptismo, quod absit, moriatur.*

TABULA CONSECRATA] Hincmari Capit. c. 132. la tit. III. cap. III. *Tabulam quisque Presbyter, cui necessarium fuerit, de marmore vel nigra petra aut litio honestissimo secundum suam possibilitatem honestè affectatam habeat, & nobis ad consecrandum asserat, quam secum, cum expedierit, deferat, in qua sacra mysteria*

R 12, 1.

secundum ritum ecclesiasticum agere valeat. Litium porro, ut hoc quoque obiter dicamus, ea lapidis nigri species esse videtur quo vulgò utimur ad cooperiendas domos, quem à vocabulo Gallico *ardoise* Nicotius vocavit ardosiam, Monetis lithostilben. Tabulam illam consecratam, qua uti debebant Presbyteri cum sacra mysteria celebrabant extra Ecclesiam, altare portatile vocaverunt sequentia secula. Extat autem in Pontificali Romano ordo de consecratione tabulæ sive altaris portatilis.

- c. 142. **IN HOSTE]** in exercitu, ut statim dicit. Prohibet autem ne quis eorum qui militat, alios cogat ad bibendum, nimirum usque ad ebrietatem. Alioqui enim nulla lex vetat quin amici invicem bibant, modò res hæc stet intra terminos sobrietatis.
- c. 169. **DISCIPLINAM]** id est, privatam flagellorum castigationem. Existimabat vir doctissimus Joannes Morinus istud pœnæ seu medicinæ pœnitentialis genus inauditum in Ecclesia fuisse ante annum nongentesimum quinquagesimum, exemplumque datum fuisse à Dominico Loricato, cujus virtutem ac fortitudinem humana majorem celebrat Petrus Damiani. Sed ego in Regula sancti Aureliani Episcopi Arelatensis ita lego capite xli. *Pro qualibet culpa si necesse fuerit flagelli accipere disciplinam, nunquam legitimus excedatur numerus, id est, triginta & novem.* Et Concilium Moguntiacum sub Karolo magno habitum ita statuit in capite xlv. *Volumus ut disciplinam condignam habeant qui hæc discere negligunt, sive in jejunio sive in alia castigatione emendentur.* Descriptum est autem caput istud in libro quinto Capitular. cap. xcvi.
- c. 176. **AD VENANDUM]** Vide Petrum Blesensem episc. lvi. & lxi. & Notas nostras ad Agobardum pag. 82.
- c. 191. **A MONASTERIIS]** Itaque hæc constitutio edita fuit adversus monachos; qui cum de singularitate censerentur, Missas solitarias celebrare præsumebant.
- c. 192. **SACERDOTALI CATALOGO]** id est, ex eis qui in clero cooptati sunt, eo nomine à plebe distincti.
- c. 194. **COTIDIE EUCHARISTIAM]** Libellus supplex monachorum Fuldensium Karolo magno porrectus cap.

IV. *Quod communicationem fracti panis ante cibum quotidie sumere non respuatur secundum exempla præcedentium patrum.* L 12. 1.

NON ANTE DISCEDAT] Vide homiliam c. 196. octavam Cæsarij Arclatenfis inter eas quæ nuper editæ à nobis sunt.

TORUNENSIS] Ne quis putet heic erratum esse à typographo, moneo sic scriptum esse in editione Helmæstadiensi & in codice MS. Parisiensi quo nos usi sumus in hac editione. c. 199.

CUM HIS VERBIS] Suprà cap. LXX. *Corpus & sanguis &c.* Ævo Roberti Francorum Regis, ut in vita ejus testatur Helgaldus, ita dicebant: *Corpus Domini nostri Iesu Christi sit tibi salus anima & corporis.* Ea formula non usurpatur his ultimis temporibus. Nobis enim, cum communicamus, hæc tantum Presbyter dicit: *Corpus Domini nostri Iesu Christi custodiat animam tuam in vitam æternam. Amen.*

CAPITULA HABEAT] id est, si temporum nostrorum verbis loqui volumus, Summam casuum conscientia. c. 203.

PENSUM SERVITUTIS SUÆ] Officium suum, ut hodie loquimur. Extat apud Stevartium elegans præfatio veteris cujusdam scriptoris in psalmos ad Bathuricum Episcopum Ratisbonensem, qui sub Karolo magno vixit; in qua perstringit acerrimè Episcopos quosdam sui temporis, qui cetera dediti voluptatibus suis per totum diem, officium suum recitabant partim cum ibant cubitum, partim cum se mane vestibus induebant. Labet heic referre ipsa hominis verba: *Alij verò qui, quod pudet dicere, etiam Episcopi, tota die convivis & poculis vacantes, & penè usque in noctis medium vel usque ad Gallorum cantum anteo amplius diversis student potionibus sua satisfacere voluntati, isti tales, magis studentes hominibus placere quam Deo, prius quam dormitum eant, nocturnas vigiliis desidiosè persolventes, stratu mox decubant, donec iterum tempus manducandi & bibendi redeat. Surgentes verò, dum se vestibus induunt, diurna peragunt officia, putantes sibi sufficere posse si saltem quoquo modo illa decantent.* Ne verò Episcopi nostrates putent id sibi à me dictum esse, quasi illos traducere voluerim, c. 208.

L. I. B. I.

iisdem apud ipsos verbis utar quibus utitur idem auctor erga Bathuricum. *Non enim talia referendo, inquit, vos denotare volo, sed ne his participemini ammonere summa humilitatis subiectione praesumo.*

c. 213.

CUM URSO] Solebant enim in Kalendis Januariis transformare se homines in pecudes, aut in feras, aut in portenta, ut ex Maximi Episcopi Taurinensis homilia de Kalendis Januarij jam pridem collegerunt viri docti. Assumebant itaque cervorum ac vitulorum formas, tum etiam urforum, ut mutorum animalium insanam petulantiam liberiùs ac licentius imitari possent. Postea cum id vetitum fuisset tam ecclesiasticis quàm civilibus legibus, hanc insaniam Christiani à Kalendis Januariis transtulerunt in dies illos qui antecedunt initium quadragesimæ. Vide synodum Autissiodorensis Aunacharij, epistolam Zachariæ ad Bonifacium, quæ est c x l i i. inter Bonifacianas, & edictum Karlomanni in initio libri quinti Capitularium.

TALAMASCAS] id est, larvas, ut antea explicatum est. Hoc caput, in epitomen redactum, ex vetusto Remensi Concilio refert Vossius in libro secundo de vitiis sermonis: *Larvas demonum, quas vulgus talamascas vocat, sub anathemate prohibemus.* Hinc *masque* apud nos pro larva. Ex eodem fonte ortum est quòd occultæ literarum notæ, quibus aliquid aliis ceclatum volumus quàm ei ad quem scribimus, talamascæ dicuntur in fragmento Odonis Ariberti de cæde Bernardi Comitæ Barcinonensis, cujus partem edidimus in Notis ad Agobardum: *Cetera quæ pandere periculosum est literis talamascis inscribam.* In hoc porro loco, pro eo quod editio Helmæstadiensis habet *quas vulgò Dalamascas vocant*, nos, secuti auctoritatem codicis Parisiensis & Hincmari, tum etiam ne turbaremus fontes ex quibus sua Burchardus accepit, edidimus, *quas vulgò talamascas dicunt.* Qui verò codicem Helmæstadiensem antiquitus descripsit, videtur ante oculos habuisse Concilium Remense à Vossio laudatum.

c. 216.

PRESBYTERI PER KAL.] Constitutio Riculfi Episcopi Suesionensis cap. xx. *Rationi quoque proximum esse sanximus ut in unoquoque mense, statu-*

ea die, id est, in Kalendis uniuscujusque mensis, per singulas decanias Presbyteri simul conveniant; & convenientes, non pastis vel potationibus vacent, sed de suo ministerio & religiosa conversatione atque de his qua in eorum parrochiis accidunt sermonem habeant. L 13, r.

SINGULOS BIBERES] Infrà libro II. cap. 432. Singuli singulos biberes accipiant. id est, singulos vini scyphos, ut Vossius interpretatur. Regula sancti Benedicti cap. xxxv. Septimanarij accipiant super statutam annonam singulos biberes. Regula sancti Aureliani in epilogo: Cibaria quotidie ad refectiorem tria, ad prandium duo, ad coenam duo. Biberes ad refectiorem, id est, in astate merum, & tres caldellos. Et infrà: Biberes binas ad prandium. Ekkhardus in libro de casibus monasterij sancti Galli cap. xi. Invitat tandem Abbas pariter ad nonales fratrum, quibus conscripti essent, biberes. Ex his ergo patet malè in editione Helmæstadiensi scriptum esse singulos liberè excipiat. Malè item apud Burchardum singulos bibere faciant.

ULTRA TERTIAM VICEM] Vide lib. v. de concordia sacerdotij & imperij cap. LI. §. II.

PROPRIÆ ECCLESIAE] Admonitio synodalis antiqua: Res & facultates quas post diem ordinationis vestrae adquisitis, ad Ecclesiam ad quam titulati estis pertinere sciatis. Paschalis II. in epistola ad Norigaudum Episcopum Augustodunensem: Illud autem apostolica auctoritate statuimus, ut nulli Presbytero &c. ut infrà in appendice actorum veterum tit. XXI. c. 218.

INQUIRENDUM] Vide Notas ad caput centesimum quartum. c. 220.

USURIS] Concilium Sueffionense habitum anno MLXXVIII. sub Manasse Archiepiscopo Remensi: Ut nullus Clericus aut laicus Christianus usuras accipiat. Et si quis res alicujus in vadimonio suscepit, & jam inde capitale suum habet, res ipsas reddat, & non plus accipiat. c. 230.

REVVADIARE] Ita prorsùs codex M S. Regionis. Pro quo editio Helmæstadiensis habet: ut banni nostri rei per fidejussores &c. Emendationem nostram confirmant etiam libri Capitularium & liber legis Longobardorum. Revvadiant bannum, ut Sirmondus ait, qui ad banni multam judicio damnati, pro ea dant c. 241.

vadium. Charta Mathildis Reginae pro monasterio sancti Bertini in Sithiu: *Iudicaverunt etiam predicti arbitri quod si rusticus ostium suum contra ministerialem & scabinos Abbatis clausisset, liceret scabinis & ministeriali ostium impellendo aperire, & vadium, etiam scriniis fractis, si extra seram non invenissent, asportare.* Lindenbrogius & Spelmanus *revvadiare* explicant *relaxare*. Vide Vossium in libro quarto de vitiiis sermonis.

ARMISCARAM] Editio Helmæstadiensis, *aruf-caram*. quod Hildebrandus interpretatur *pœnam arbitrariam*. Infrà lib. II. cap. 423. *nostram harmiscaram durissimam sustinebunt*. Adnotat Sirmondus ad Capitula Karoli Calvi *harmiscaram* graviorem multam fuisse, quæ à Principe pro arbitrio extra ordinem imponi solet. Vide Vossium in libro secundo de vitiiis sermonis, qui rectè heic Vitum Amerbachium reprehendit.

SI PLURES] Breviarium est canonis xxxii. Concilij Triburiensis, ut plerunque solet Regino ita referre canones illius synodi. Agitur autem illic de jure patronatus. Jubet ergo canon ut si plures unius Ecclesie patroni fuerint, & convenire inter illos non potuerit de Presbytero qui illam regat & gubernet, Episcopus Ecclesiam claudat & sacrum in ea ministerium celebrari prohibeat donec patronis concordia redeat. quod antea constitutum fuerat in synodo Cabilonensi secunda. Apud Burchardum tamen lib. II. cap. xliii, & in prima collectione Decretalium cap. I. de *jure patron.* hic canon, qui reperitur editus in Concilio Cabilonensi, tribuitur Concilio Mediomatricis. Burchardus autem & Bernardus Circa ex diversis exemplaribus hunc canonem Metensem descripsisse videntur, cum diversæ sint eorum lectiones in nonnullis locis ejusdem capituli. Itaque fieri potest ut editus quoque fuerit in Metensi quapiam synodo. Immutatum porrò postea est hoc jus auctoritate Innocentij III. Romani Pontificis. Hic enim statuit ut si de jure patronatus controversia emerlerit inter laicos, & cui competit infra quatuor menses non fuerit definitum, ex tunc Ecclesiam ipsam diœcesanus Episcopus non differat de persona idonea ordinare. Extat hæc confi-

tutio apud Innocentium III. lib. I. epist. 521. & inde LIB. I.
in cap. *Cum propter. De jure patron.*

DIVIDI INTER PLURES.] Vetus est hæc regula, ut pluribus exemplis probari posset, eodem nimirum jure quo vetitum erat ne duo Episcopi essent in una Ecclesia. Verùm quoniam nonnulli interdum ab hac regula discedebant, admoneri illos subinde oportuit ne sanctissima instituta desererent. Recruduit tamen sæpe id malum, adeo ut etiam aliquando Ecclesia una duobus Presbyteris eodem tempore committeretur cum consensu & auctoritate Episcoporum. Extant enim literæ Rodhmuudi Augustodunensis Episcopi datæ circa annum DCCCXL. quibus Capellam sancti Germani de Centissa committit duobus Clericis, *ut eam diebus quibus advixerint teneant, regant, possideant.* Integrum diploma edetur infra in appendice actorum veterum. c. 243.

SI AUTEM.] Burchardus lib. III. cap. 239. refert hunc canonem *ex Concilio Remensi præsentè Ludovico Imperatore cap. 5.* cùm sit Concilij Meldensis. Ita visum Buchardo omnia mutare. c. 246.

CANES AUT GENITIARIAS.] Puto heic vocem *genitiaras* invidiosè positam esse, ut innuerent Episcopi decimas quas laici percipiebant in pravos usus fuisse conversas, nimirum ad canonum & scortorum sumptus. Juvat hanc conjecturam caput CXXXII. istius libri, ubi sic legitur: *inter canum discursus & scortorum greges.* Præterea inter varia capita de quibus laici olim interrogabantur ab Episcopo, istud quoque ponitur infra pag. 209. cap. 37. *Si aliquis in sua domo consentit cum propriis ancillis vel geneciariis suis adulterium perpetrare.* Denique auctor dialogi de statu Ecclesiæ, qui à Cordesio editus est cum epistolis Hincmari, seculares homines redarguens qui redditus ecclesiasticos possidebant, his illos verbis increpat: *Vos cum uxoribus & ancillis vestris, & quod pejus est, nonnulli cum scortis decimas & oblationes fidelium manducabitis.* Aliàs enim *genitiaras* vocabulum honestum est, quod idem valet ac ancilla. Infra lib. I. cap. CLXXVI. ex Concilio Nannetensi: *inter genitiaras suas residentes.* Ludovicus Rex Bajoariorum in tomo secundo Metropolis Salisburgensis pag. 12. *Mancipia*
N n iiiij

LIB. I.

infra curtem inter pueros & feminas genecias numero viginti duo. Titulus LXXX. legis Alamannorum: De eo qui cum ancilla vestiaria & geneciaria concubuerit. Lex autem explicat quid sit ancilla geneciaria: Et si cum puella de genecio priore concubuerit aliquis contra voluntatem ejus, cum VI. sol. componat. Si quis cum aliqua de alio genecio contra voluntatem ejus concubuerit, cum III. sol. componat. Geneciaria ergo dicta ancilla quia in genecio sive gynæceo posita erant, id est, in ea parte domus ubi feminae, ut Nannetenſis Concilij verbis utamur, de lanificiis suis & operibus textilibus & muliebribus inter se tractabant. Geneciorum autem duo genera fuisse colligi potest ex loco jam laudato legis Alamannorum, superius & inferius, id est, ut interpretatur Spelmannus, honestius & servilius. Existimat enim vir doctissimus genecium fuisse locum poenae mulierum destinatum, sicut olim in more fuit viros dare in pistrinum poenae causa. Sanè in libro secundo legis Longobardor. tit. XXXVI. cap. VI. legimus eam antiquitus poenam sanctimonialibus corruptis irrogatam fuisse ut genecio traderentur, abrogatamque propterea eam legem ab Imperatore Lothario, ne postea locum mœchandi cum pluribus haberent, si in genecio constituerentur. Eæ verò, quoniam stamina etiam pensaque, quæ muliebrium operum vocabulo continentur, ducebant, pensiles ancillæ vocantur in libro secundo legis Longobardor. tit. IX. cap. II. ubi præcipitur ministris reipublicæ ut mulierem liberam, quæ servo sponte nupserit, in curtem id est palatium Regis ducant & inter pensiles ancillas constituent. Hæc erat igitur poena ejus quæ se servo conjunxerat. Superest ut investigemus quod discrimen esset inter duo genecia. Nam Spelmannus hanc partem reliquit intactam. In superiore igitur haud dubiè genecio constitutæ erant ancillæ originales, id est, quæ non peccaverant, sed ex servis natæ erant in domibus dominarum. Has itaque honestiùs tractabant. Quæ verò peccaverant, eæ fortassis in ergastulis constitutæ, ac in conspectum quidem dominarum admittebantur; sed id quòd vilius erat intra domum curabant, felices quòd adhuc aut vivere permittebantur, aut exilium non tolerabant.

PRESBYTER UNAM] Vide Notas ad epistolam LIB. I.
c. 254.
XXIX. Lupi Ferrariensis.

PŒNITENTEM INVITET] Vide homiliam c. 259.
primam Cæsarij inter eas quæ editæ à nobis sunt.

QUALISC. TRIBULATIO] Cùm prodigium c. 283.
quoddam eveniebat, jejuniis illud, precibus, & Mis-
salarum celebrationibus expiabant. Bonifacius martyr
epist. LXII. quæ tota est de hac materia: *Illas Missas
quæ pro tempestatibus fieri soleant celebrare vos, Presby-
teri, recordamini.* Extat in libro Sacramentorum Mis-
sa pro quacunque tribulatione. Nuper verò ego aliam
reperi in veteri codice MS. quam in appendice acto-
rum veterum edere visum est.

EDICTUM NOSTRUM] Hinc colligi posse vi-
detur jejunia & supplicationes quæ extra ordinem in-
jungebantur, non absque auctoritate Principis interdum
consuevisse decerni. Frustra enim Princeps tolleret
necessitatem expectandi edicti si ea nulla fuisset. Ka-
rolus magnus in brevi capitulorum quod à Sirmondo
editum est in tomo secundo Conciliorum Galliæ pag.
262. *Primò coumemorandum est quod anno præterito
tria triduanæ jejunia fecimus, Deum orando ut ille no-
bis dignaretur ostendere in quibus conversatio nostra co-
ram illo emendari debuisset, quod nunc facere desidera-
mus.* Ludovicus Pius in tertio Capitulari Aquisgra-
nensi cap. 111. *Recordari vos credimus qualiter hoc an-
no consilio sacerdotum & aliorum fidelium nostrorum ge-
nerale jejunium per totum regnum nostrum celebrare jussi-
mus.* Et infra: *Volumus ut generale triduanum jeju-
nium secunda feria post octavas Pentecostes celebrandum
indicetur & generaliter ab omnibus cum summa devotio-
ne observetur.* Vide Concilium Parisiense VI. in epi-
stola ad Ludovicum & Lotharium Imperatores, & lib.
VI. Capitular. cap. 184.

PRÆSTAT] Commodat, mutuum dat. Gallicè c. 286.
qui preste. Ruricius Lemovicensis lib. I. epist. VII. ad
Basulum Cadurcorum, uti reor, Episcopum: *Li-
brum quem præstiteratis me remisisse significo.* Lib. II.
legis Visigothor. tit. V. cap. 11. *Si quis alicui jumen-
tum aut caballum aut aliud animal præstiterit.* Titulo
LI. legis Salicæ: *Si quis alteri de rebus suis aliquid
præstiterit, & ei reddere noluerit,*

- LIB. I. ABSIDAM] Editio Helmæstad. *absidem*. Utrum-
 c. 289. que dicitur, sed absida frequentius. Vulgò autem
 absidam interpretantur sedem sive thronum Episcopi
 in Ecclesia. Equidem consentio thronum fuisse, uti
 nunc quoque est, in absida, id est, intra spatium aræ
 majori propinquum, quod ut plurimum cancellis se-
 paratur à reliqua parte Ecclesiæ. Sed cum apud Ana-
 stasium in vita Leonis III. reperiam illum fenestras de
 absida ex vitro diversis coloribus conclusisse atque de-
 coravisse, cogor absidem interpretari de spatio illo
 quod, ut dixi, propinquum est aræ majori, & can-
 cellis separatum est à reliqua Ecclesia. Vide Glossa-
 rium Francisci Pithœi & Rosvveydi Onomasticon ad
 Vitas patrum.
- c. 290. CILICIUM] quod Ecclesiæ vestimentum vocat
 Ruricius lib. II. epist. XX. Vide Notas nostras ad ho-
 melias Cæsarij Arelatensis.
- c. 291. EXPELLANT] ex veteri Ecclesiæ more, qua
 pœnitentes à conventu & communione removebat. In-
 signis est in eam rem homilia prima Cæsarij Arela-
 tensis inter nostras. Sed hanc regulam postea in gra-
 tiam monasteriorum infregerunt Romani Pontifices.
- Pag. 141. UT PECCEMUS INSTIGAT] Hanc for-
 mulam esse vetustam facilè colligitur ex Ruricio Le-
 movicensi, apud quem ista leguntur lib. I. epist. XII.
*At quo priores dicturi sumus iniquitates nostras coram
 Domino vel prolaturi nisi diabolo utique, qui delictorum
 & inceptor est & delator? Ipse enim ut peccemus instigat.
 Ipse, cum peccaverimus, accusat. Et ideo in confessione
 criminum à nobis præveniat in seculo, ut contra nos
 non habeat quod proferat in futuro.*
- Pag. 145. NECASTI PARTUS] Obscurus est hic locus. Pa-
 rentibus enim imponit decem annorum pœnitentiam
 qui liberos suos voluntariè occiderint, statim verò eos
 duodecim annos pœnitere jubet qui filium vel filiam
 occiderint. Ne quis verò putet mendum heic esse, con-
 stans est hæc lectio in editioe Helmæstadiensi & in co-
 dice Parisiensi, tum etiam in veteri libro pœnitentia-
 li quem Morinus edidit ex antiquissimo codice Siculo.
 Lux autem huic difficultati afferri potest ex Bur-
 chardo, apud quem ista leguntur in libro XIX. *Fecisti
 quod quadam mulieres facere solent, qua dum fornicant*

tur, & partus suos necare volunt, agunt ut utero conceptos excutiant suis maleficiis & suis herbis, decem annos per legitimas ferias pœnitere debes. Et infra: Interfecisti filium vel filiam voluntariè post partum? Si fecisti, duodecim annos per legitimas ferias pœnitere debes.

ANTE CONCEPTUM] id est. Potionibus & herbis mortiferis effecisti ne conciperes, annum unum pœnitentias. At si postea quàm concepisti, cùm gravida es, uterum tuum excullisti, tum tres annos pœnitere debes. Pœnitentiale Andegavense editum à Morino: *Mulier partum suum ante dies quadraginta sponte perdens, annum unum pœniteat. Si verò post quadraginta dies, tres annos. Si verò postquam animatus fuerit, quasi homicida.* Vide Burchardum lib. XIX.

VEGULA] Vide Hugonem Menardum in Notis ad librum Sacramentorum pag. 252.

CLEMENTIÆ ET MISERIC.] Ita omnino codex MS. Parisiensis & Burchardus lib. XIX. cap. VII. tum etiam Halitgarius in libro sexto. Nam editio Helmæstadiensis ita habet, *clementiam & misericordiam tuam ut famulo &c.* Morinus autem, *clementiam tuam & misericordiam tuam & majestatem tuam ut famulo.* Lectionem porrò codicis Parisiensis confirmat etiam liber pœnitentialis Egberti Eboracensis Archiepiscopi apud Morinum in appendice pag. 19. & codex Dionysianus ibidem editus pag. 70.

Fuere antiquitus varia absolutionum genera, de quibus fusè & eruditè tractat idem Morinus. Nunc verò heic in appendice actorum veterum edere visum est veteres formulas absolutionis quæ in usu erant ævo Gregorij XI. & Bonifacij IX. à me nuper inventas in veteri codice M S. bibliothecæ regiæ.

QUI CUNQUE] id est. Qui cunque ex his qui pœnitentiam acceperunt, ac vestes pœnitentium assumpserunt. Alioqui enim ridicula esset illa constitutio. c. 316.

SPECTACULA] Larvatos homines, *des masquarades.* Hæc enim sunt spectacula ultimorum temporum. Vide supra ubi de talamascis dictum est. c. 327.

SYNODUS HELIBERN.] In duobus vetustissimis codicibus manu scriptis, uno regio, & altero nostro, legitur: *Synodus Ebernensia dicitur. In tribus quadragessimis &c.* Verus collectio canonum Hibernicorum c. 328.

edita in tomo IX. Spicilegij Dacheriani ex vetustissimo codice M S. monasterij Corbeiensis, lib. XLIV. *Synodus Hibernensis. In tribus &c.* Viderat autem illustrissimus Archiepiscopus Parisiensis Petrus de Marca vetustum codicem M S. in quo caput istud descriptum esse dicebatur *ex Concilio Hibernico*. Errant itaque qui constitutionem illam tribuunt Concilio Eliberitano. Illud admonendum, aliquos præterea canones Eliberitano Concilio tributos à Burchardo & Ivone, reperiri in collectione monasterij Corbeiensis. Unde trahi potest argumentum quoad alios qui non inveniuntur inter canones vulgatos synodi Eliberitanæ. Fusè porò alibi disputabimus de toto illo negotio de quo agitur in isto capite.

c. 332. EULOGIAS] id est, panem benedictum, ut hodie loquimur.

c. 333. Extat apud Burchardum lib. VI. cap. 33.

c. 335. COTTAM] Editio Helmæstad. *collum*. Sed codex Parisiensis disertè scriptum habet *cottam*. Burchardus & Ivo parte VI. cap. 283. *cotto sive cappa*. Concilium Metense habitum anno DCCCLXXXVIII. cap. VI. *Ve nemo Clericorum arma portet, vel indumenta laicalia induat, id est, cottos vel mantellos sine cappa non portet, & laici cappas non portent*. Cunradus Episcopus in Chronico rerum Maguntiacarum apud Reuberam pag. 453. *Arnoldus autem primordia sui consecrans præsulatus, purpuram optimam de almariâ tollens, sibi fecit vestes, tunicam, forcotium, & mantellum, ut in Imperatoris curia gloriosior appareret*. Cotta ergo sive cottus erat vestis oblonga, sed quæ caputio, ut hodie loquimur, carebat. Hæc erat vestis laicorum, quæ prohibetur Clericis ne utantur. Spelmannus tamen & Vossius volunt cottæ vocabulo significari latibulum, speluncam, casam, tugurium, gurgustium, imò etiam cellas & dormitorium monachorum. Frustra sanè est Vossius, qui cottum apud Petrum Damiani lib. II. epist. XV. interpretatur de vili cubili aut lectulo, cum heic agatur de veste monachali, sub qua monachus ille quotidie in lecto completorium insufurrabat. Nam monachis exuere vestem non licebat cum irent cubitum. Regula sancti Benedicti cap. XXII. *Vestiti dormiant & cincti cingulis aut funibus*. Regula Magistri

cap. XI. *Cum dormiunt, vestiti dormiant & cincti.* LIB. I. c. 336.

Ex CONCILIO ADRISPHACH] Locum fuisse in Bajoaria indicat titulus istius capituli. Sed in qua parte Bajoariæ situs fuerit, aut quo tempore celebratum sit illud Concilium, non explicat. Forsitan intelligi debet de Concilio quod juxta ripam Danubij celebrare se velle scripsit ad Gregorium III. Bonifacius Moguntinus; ut legitur in epistola quinta ejusdem Gregorij, quæ est cxxx. inter Bonifacianas. Nam illic agitur de gente Bajoariorum, unde ad Gregorium scripserat Bonifacius. Bajoariam porrò Bonifacio commissam à Gregorio esse, & à Zacharia confirmatam, docet epistola ejusdem Zachariæ ad ipsum data, quæ est cxlii. inter Bonifacianas, & scribit etiam Vvilibaldus in capite nono de vita ejus. A Bonifacio igitur fortean celebratum est Concilium in ripa Danubij apud Adrisphach. Hæc est mea conjectura, quæ tamen non est admodum certa. Infrà capite 278. hujus libri extat aliud decretum ejusdem synodi. Et fortassis ad eam quoque pertinent cap. 280. & 282. usitato Reginonis more ut cum ex superiore Concilio nonnulla per saltum petit, in titulo ponat *Vnde suprâ.* Quod interdum errandi occasio Burchardo fuit.

DE MINISTERIIS] id est, de bonis & rebus Ecclesie c. 342. siæ, ut sensus postulat & docet præterea titulus capituli. Infrà cap. cclxxv. *Si aliquis de ministerio Ecclesie quolibet modo aliquid suratus fuerit, septem annos pœniteat.* Sic in veteri concordia monachorum Tutelensium cum Aureliacensibus nomine presbyteralis ministerij intelliguntur bona & res Ecclesie: *Presbyterale ministerium Ecclesie sancti Amancij de Faurcio, & tres mansos in eadem curte.* Vide quæ de fisco presbyterali suprâ diximus in Notis ad caput xxiv.

IGNORANTE CONCILIO] id est, clero, infrà cap. c. 347. cccxlix. Concilium enim interdum dicebant cum clerum intelligerent. Infrà capite cclvii. *coram Concilio Ecclesie.* Imperator Constantinus: *Habeat unusquisque licentiam sanctissimo catholica venerabilique Concilio decedens, bonorum quod optavit relinquere.* Non licebat ergo Episcopis distrahere bona Ecclesiarum absque consilio & assensu fratrum, nisi fortè terrulas aut vineas exiguas aut Ecclesie minùs utiles aut longè po-

LIB. I. fitas, ut placuit Agathensi Concilio.

c. 349. IN SUO CLERO] Legendum haud dubiè *in scio clero*. Verùm quia & Martinus Bracarenfis, ex quo caput istud sumptum est, tum Burchardus in duobus locis, & Ivo Carnotensis parte III. cap. 172. hanc lectionem retinuerunt, nos quoque retinendam propterea esse putavimus, præsertim cum & editio Helmæstadiensis & codex Parisiensis illam disertè exhibeant.

c. 362. PRECARIÆ] *Qui rem Ecclesia*, verba sunt Sirmondi, *ad usumfructum sub annuo censu impetrabant, iis per precariam & præstariam dari solebat. Præstariam dabat Ecclesia rector, qui rem in præstitum concedebat, & quibus legibus eam concederet exponerebat; precariam petitor, qui rem precario accipiebat, qua censum & alias conditiones impositas expleturum se profitebatur.* Verum id quidem. Sed tamen æquè certum est precariæ & præstariæ vocabula confundi olim solita: quia res quæ precario tenebatur, præstata vel præstira dicebatur, id est, ad certum tempus tradita, *prestée*. Lib. 1. Antiquitat. Fuldensium apud Pistorium pag. 459. Lustrat quidam tria mancipia donans monasterio Fuldensi, Abbati Ratgario significat se mancipia illa donare ea conditione *ut & ego illis, usque dum hujus vite curricula patior, ad sustentationem per vestram precariam.* Innumera ferme sunt istiusmodi exempla in his libris Antiquitatum Fuldensium & alibi. Charta Salomonis Abbatis sancti Galli apud Goldastum in tomo secundo rerum Alamannicarum pag. 69. *Complacuit nobis ut res quas nobis tradidit Ingelboldus per hanc precariam ei præstaremus.* Suprà pag. 65. *præstaria in quinquennio renovata*, juxta legem de precariis renovandis quam Regino refert infra cap. CCCXXV. hujus libri. Precarias ergo dabant & hi qui rem præstabant. Porro pro his verbis dicebant etiam precationem, petitionem, præstationem, beneficium, ut patet ex laudatis Antiquitatum Fuldensium libris.

c. 363. USUFRUCTUARIO] id est, per precariam. Nam qui olim per precariam possidere dicebantur, sequenti tempore res Ecclesiarum tenere dicebantur usufructuario, ut patet ex iisdem libris antiquitatum Fuldensium. Idem enim valet tenere precario & usufructuario.

Caput istud non est divisum in editione Helmæstadiensi, neque in Capitulis Karoli Calvi, unde sumptum est. Divisum itaque illud exhibet codex Parisiensis ita ut à nobis editum est. Primum vetusti codicis auctoritas effecit ut ab editione Helmæstadiensi recederemus in hoc loco. Deinde ita nobis faciendum fuit ut originem istius divisionis ostenderemus, cum caput istud eodem modo apud Burchardum & Ivonem divisum reperitur quo in codice Parisiensis. Sed Burchardus, cum apud se statuisset ne uteretur auctoritate Capitularium Regum Francorum, duas istius capituli partes tribuere maluit Concilio Maticensi & Concilio apud Carisiacum. Quod fraudi fuit Ivoni, qui parte III. cap. 233. & 234. describens Burchardum, constitutiones illas accepisse se docet ex Maticensi Concilio & ex Concilio apud Carisiacum. Arte igitur & industria Burchardi effectum est ut pleraque capitula putarentur edita in synodis quibusdam, quæ tamen à Regum nostrorum auctoritate profecta erant.

NISI AD LIBERTATEM] Fortassis istud decretum est adversus barbaram & stultam quorundam consuetudinem, qui mancipia & servos Ecclesiarum commutabant cum mutis animalibus, puta cum equis, ut testatur Lullus Archiepiscopus Moguntinus in epistola centesima inter Bonifacianas,

NULLUS EPISCOPOR.] Prohibet hic canon ne die dominico quisquam ex iis qui in clero constituti sunt iudicet aliquam causam. Quod ideo statutum esse apparet, ne quis avocatus ab oratione, Ecclesiam Dei negligeret. Noverat hanc regulam Agano Augustodunensis Episcopus. Et tamen ipsa sacratissima Pentecostes die negotium quoddam suscepit iudicandum. Sed sciendum est illud fuisse tanti momenti ut Ecclesiam turbaret. Præfatus itaque *in tanta die non secularibus sed divinis officiis vacandum* fuisse, negotium illud ait se suscepisse iudicandum, propter gravitatem ejus, *divinum*, inquit, *etiam formidantes iudicium, si nostra non mitigarentur auctoritate.* Integrum Aganonis diploma, cum multa contineat notatu digna, edemus in appendice actorum veterum.

ANTE MISSAM] Hodie aliud obtinet. Nam si ea temporum necessitas incidat ut oporteat agricolis

LIB. I.

c. 369.

c. 376.

c. 378.

aut aliis operariis permittere ut laboribus suis incumbant in diebus dominicis aut festivis, id jam non licet ante Missam, sed postquam ea celebrata est.

c. 382. **BANNIATUR**] ejiciatur, expellatur.

c. 394. **QUICUNQUE LIBERT.**] Ex isto canone, qui re vera est Concilij Toletani quarti, orti sunt quamplures spurij canones Toletanis Conciliis perperam tributi, cum in illis non extent neque extare possint. Istum Regino laudaverat ex Concilio Toletano. Tum caput cccxcvi. (quod sumptum est ex libro primo Capitularium, quemadmodum & cccxcv.) retulit *Ex eodem, cap. 82.* id est, ex eodem libro Capitularium. Burchardus, seu ista non animadvertens, an quia destinaverat Capitularium librorum mentionem nullam facere, caput cccxcvi. laudavit ex Concilio Toletano cap. 82. Tum eidem Concilio tribuit etiam capita 397. 98. 99. 402. cum duobus sequentibus, quia in codice Reginonis adnotatum non erat unde illa sumpta essent. Ex quo Burchardus colligebat sumpta omnia esse ex Concilio Toletano. Burchardum secuti sunt Ivo & Gratianus. Sed Loaysa noluit pro canonibus Toletanis agnoscere capita illa, quamvis ea retulerit in fine Concilij primi Toletani, satis innuens his verbis non putare se condita fuisse in Conciliis Toletanis: *Fragmenta sub titulo Conciliorum Toletanorum vel corruptè vel falso citata, cum in his Conciliis non inveniuntur.*

c. 399. **DE FAMILIA ECCLESIAE**] id est, ex mancipiis & servis Ecclesiae. Vide lib. iv. legis Vvisgorthor. tit. v. cap. vii.

c. 402. **QUI DEBITUM**] Formula ista extat etiam apud Marculfum lib. ii. cap. xxxii. sed paulò diversa. Item in Chartulario monasterij Ufercensis apud Lemovices.

c. 403. **LEGE MUNDANA**] Lib. ii. cap. cxii. *secundum legem mundanam finiatur.* & cap. ccxxxviii. *secundum mundanam legem mortem suscipias.* Mundana lex distinguitur illic ab ecclesiastica, id est, civilis à canonica. Sed tum ita loqui malebant. In praefatione Capitularium leges dividuntur in mundanas & ecclesiasticas. Priores duo libri pertinent ad legem ecclesiasticam, duo sequentes ad legem mundanam. Prior respicit

respicit Episcopos & sequentium ordinum Clericos ac monachos, secunda laicos. LIB. I.

IN PACTO FRANCOR.] Caput istud inter- c. 404.
 grum retulit Burchardus in suo Decreto, ex Con-
 cilio Toletano, ut assollet, sed Pactum non descripsit.
 Itaque obscurus erit hic locus legenti Burchardum,
 nisi subsidium petat à Reginone, qui Pactum statim
 posuit in hoc loco. Intelligit autem Pactum à Francis
 initum cum Ripuariis. Hoc solenni vocabulo tum ute-
 bantur ut fœdus significarent vel conventiones pacis.
 quod nos hodie diceremus *Traicté de paix ou d'alliance*.
 Synodus Dingoltingensis cap. VII. *De eo ut nullus he-
 reditate sua privetur nisi per tres causas quas in Pacto
 scribentur*. Eginhardus ad annum DCCCXII. loquens
 de Legatis Michaëlis Imperatoris CP. ad Karolum
 magnum missis: *Aquisgrani ubi ad Imperatorem vene-
 runt, scriptum Pacti ab eo in epistola suscipientes, inde
 reversi Ramam, in basilica sancti Petri eundem Pacti
 seu fœderis libellum à Leone Papa denuo susceperunt*.

QUI EPISCOPUS] Caput istud aliqua cura no- c. 443.
 stra indiget. Sumptum est enim ex Statutis Ecclesiæ
 antiquis, quæ unicuique Episcopo olim legebantur in
 consecratione sua. Statuta antiqua orientalium vocat
 Atto Vercellensis in epistola octava; ubi docet ea di-
 numerata fuisse in centum capitula, initium autem eo-
 rum fuisse *Qui Episcopus &c.* Viderat duo istorum sta-
 tutorum exemplaria Severinus Binius, unum monaste-
 rij Gemblacensis, alterum sancti Bavonis in Gandavo.
 Quò magis mirum est edita ab illo non fuisse. Nam li-
 cèt descripta ut plurimum sint in Concilio Carthagi-
 nensi quarto, tamen illic non extant eo ordine quo le-
 guntur in libris antiquis. Regino, quia ista accipiebat
 ex Concilio illo Carthaginensi, non citavit Statuta
 Ecclesiæ antiqua. Nos, cum res magni momenti sit, &
 statuta illa perdiù viguerint in Ecclesia, illa quando-
 que edemus ex vetustissimo codice M S.

AD LIBRUM SECUNDUM.

EX CONCILIO ROTOMAG.] Concilij cu- c. 1.
 juspiam Rotomagensis canones frequenter laudat